

84(2=632.1) 6
У 435

БОРИС УКАЧИН

*Айдын-Күннийн
делгези*



1993



БОРИС УКАЧИН

Айдын-Күннин делгеzi

(Улгерлик жуунты)

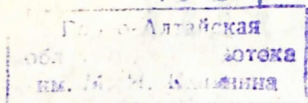
АЛТАЙ РЕСПУБЛИКАНЫН «УЧ-СУМЕР» БИЧИК
ЧЫГАРТУЗЫ · 1993

84(2=632.1) 6-5

С(Алт.)

У 435

0 1581 ✓ ✓



Укачин Б. У.

У 435 ПРОГНОЗ ПОГОДЫ: Стихи и поэмы.— Горно-Алтайск. Горно-Алтайское республиканское книжное издательство «Юч-Сюмер», 1993.—176 с.

Бичиичи Б. Укачин көп-көп тоолу жуунтылардын авторы. Онын чүмдемелдери башка-башка калыктын тилдерине көчүрилген. Поэтинг бу да үлгерлик жуунтызы «Айдын-күннинг белгези» деп тегиндү база адалбаганы јарт. Оны бу јаныртулу, собырулу јүрүмди кечире айткан деп ондоор керек.

У 70403—003
М 138(03)—93

93

ISBN 5-7405-0594—1

© Горно-Алтайское республиканское книжное издательство «Юч-Сюмер» • 1993



УЧЫНА ЧЫКПАС СУРАКТАР

БИЧИК

Бичик тенексү кижини —
Тедү де эдер.
Телекей көрөр канат жокко —
Телекей телкемин ол көргүзер.

Келер өйдө жүретен кижини! —
Бистин өйдин бичигин ал!..
Калапту өйимнин канду жалбыжы,
Кыйназын сеги, өртөзүн — ач!

1991 ж.

ЭРТЕН ТУРАНЫНГ ҰЛГЕРИ

Таң кыймыктап, тынданып жадарда,
Тышкары чыгып, узаак тымыдым.
Бийикте, жабыста, ыраакта ла жуукта
Билдирбес кыймыктын кимиртин

ТЫНДАДЫМ

Эртен турагы кейдин чыгы
Эди-канымды табынча ээлейт.
Өңдөйип келген күннин чогы
Өзөгимди менин, жүзимди эркелейт.

Шымырап, жымырап, бу ла менде
Шыркалу күүлер көксимди ачыдат.
Кандый да каан тегери меемде
Карануйды кайылтып, кайкалду ачылат.

Жүзиме түшкен кечеги түкүрик
Жунулат, арчылат мени актап.
Ар-бүткеним, телекей тегерик,
Арчынду колыла аластайт арутап,

...Бир ле катап таң атпаза,
Бис ончобыс сокор артарыс.
Кайкалду кажайып, ол айланза,
Каныбыс жаңырып, жүрүмге алтаарыс.

Жаш баладый, мен бүгүн агару,
Жамандар жунулган — мен ап ла ару.
Таң жаңы ла тынданып жадарда,
Тышкары турум. Жакшызын жаскыда!..

1988 j.

ЖОЛДЫКТАР

(Жүс үлгер)

1

Карындаштык — кан төгүшпес.

2

Көс кирбиги — күнди бөктөөр.

3

Бойуннын токтогын — баш жарбас.

4

Коп — ийт чилеп, истежип барар.

5

Коп — колонгон тудунып једер.

6

Коп — койонгон жүгүрик.

7

Жылтыстар — жылдарын тоолобос.

8

Соксоо — солонгы да түзедер күүндү.

9

Көк-тенек — көлөткөзиле согушкан.

10

Аксагалдын ойгоры — сагалында эмес.

11

Бай санаалу көрүнөргө — сагал өскүргөн.

12

Бай санаалу көрүнерге — бажын жүлүткен.

13

Тенектин магын — тенектер көдүргөн.

14

Оттын кўлинен — чечек өспөс.

15

Сөөк чиреер — сөс чечектеер.

16

Ооруны — окло эмдебейтен.

17

Энезинин сўди — эмдердин эми.

18

Учушта окты — ууштап болбозын.

19

Темирден тер чыкпас.

20

Жок мандайды маскалап та болбозын.

21

Кыймыктазан, — кыр ажарын.

22

Эдски-кўўнин жимирти — эт-жўректи эмдеер

23

Ўлгердин өнгү — үнгүринде.

24

Боду да болзо, бойынын ады артык.

25

Карган кижиги — аар-жүгин карыза билер.

26

Ойгордын оды — орчылан жарыдар.

27

Жүрерин — жүр, жүзинди жылытпа.

28

Тус ачу да болзо, тузадын ундыба.

29

Жамыркактар — жаңыс калыптын огы.

30

Жаңы жайалта — жаантайын солун.

31

Көлөткөдө көс жок, же аспай жат.

32

Көлөткө — күннен коркыбас.

33

Жаңы кайылган кар — жасла жытанар.

34

Айда база Алтай бар дежет, — чын не?

35

Айда Алтай бар да болзо, Алтайымда артарым.

36

Ўскө кижининг одыла өрт баштаба.

37

Ўскүстерди сананып, өнгдөс этти эне.

38

Кырачынын алаканы — калын ашту јалан.

39

Баштапкы алтам — бастыра јолдор бажы.

40

Анчынын аргазы — аба-јыш тайгада.

41

Аба-јыш — ан-куштын айылы.

42

Ўлгерлик јолдыкка — үзүлер јүрегим.

43

Ыйлап отурым — ийдим јалайт јүзимди.

44

Мен — улус тилинде угулбаган сөс.

45

Мен — көрүнбести көрөтөн көс.

46

Сысту јүрегимде — сыйтылдайт кучкаш.

47

Көксимде күн — ол кызыл јүрегим.

48

Аланзыганча, ачып көр көксимди.

49

Чертенедим: — чебер жүрүп болбозым!

50

Каргайдым: — канынга жалку түшсин!.

51

Поэтти базып сал — кожоңы базылбас.

52

Поэт балкашта — бажы жылтыста.

53

Ак-жарыкты бактырарга — атом эмезим.

54

Көксимде чымалынын уйазы кайнайт.

55

Жүзим ле жүрегим — жүгимди тенг көдүрет.

56

Үренчигин чечен адат — чеберлен жүр.

57

Чынды айткан болзон — чыдаш!.

58

Өскөлөринен башка болзон — өлгөнчө чыдаш!.

59

Чындыкты — чындыгыңла коры, карындаш.

60

Чыдым болзон, чындык сени таштабас.

61

Таш — алакан эмес, жастанба.

62

Шылтагы жогынан — шыра болбос.

63

Ол жадым дейле, өтпөккө түкүрбе.

64

«Олди!» — дейле, өткүрө сүүнбе.

65

«Оштүүм өлбөди» — деп өөркөбө.

66

Өчөжингле — өлүмди женип болбозын.

67

Жоксыразан — жолдожын да жол бербес.

68

Оштү де, нөкөр дө — өлүп жатсан жарталар.

69

Каным сооргон бөкөнөк — капшай өлди.

70

Чактырмалу жылан — сыртында ойнойт чы малы.

71

Бойыгнаң бодуга — бойсу бол.

10

72

Сек тапкан кускун — седег үнденер.

73

Ырыс сакыыры — эн жаан ырыс.

74

Ырымдаган ырыстын — ыраагы билдирбес.

75

Ырысты — ыраактан бедиребе.

76

Ачынанын — арчымагы тойбос.

77

Канайып ла камчыла — кайа жыгылбас.

78

Тегенекти кичее-кичеебе — түжүм бербес.

79

Коронды — корон үребес эмей.

80

Коронды — эки катап ичпейтен эмей.

81

Күчинге — күн кайылбас.

82

Кеберин кижиге — күннен алган.

83

Оштүлөрдү — көрбөөчү болзо артык.

84

Кижининг кылыгы — чырайына чыгар.

85

Тайкылзам, тайак болорын ба, уулым?..

86

Күүктинг үни — күүнине күү тамат.

87

Жаңы жаңырган ай — жаңары да жаңы.

88

Жаан жүүлгектинг — көлөткөзи де жаан.

89

Сени сакыырга — Өйдө өй жок.

90

Салдым салкынды — сабап болбозын.

91

Бийикте отурзан, — ыраактанг көрүнеринг.

92

Тууларда туулганг — тууданг жабыс болбо.

93

Өлүм кайда — оны ок билер.

94

Энг жеткерлү өлтүриш — эс-санааны эндел-тиш.

95

Озо баштап өл, оного макты ал.

96

Мак — олгөндөрдүн маанызы.

97

Мак — маанылу мантадар.

98

Уйаттын да тили узун.

99

Тууларда туулган — туулардан тудун.

100

Ой — өлтүрер, Ой — тиргизер.

ОРУС ТИЛ

Куркунду куштар, өзүмдер
Куучындайтан меге алтайлап.
Ай, Күн, Жылтыстар да —
Ар-бүткеним су-алтай!..

Улу тууларда бөрүлөр де
Улужатан азыйда алтайлап.
Аттар, Уйлар — ак-малыс
Айтканымды алтайлап угат.

...Ыйык тууларды мен таштап,
Ыраак, өскө городко келдим.
Канымды кандый да эдиски ээледи,
Кандый да шымырт көксимде эбелди.

Өлөн чилеп, табышту тызырап,
Өзөгимде өзөт өскө сөс!..

Бала табарда оорыган келиндий,
Бадышпай бардым эр бойым!..

Көк-айаста күкүрттен күчтү
Көксимди бысты кайкал сөс! —
Бат кандый уур кинчектү
Баштап ла айткан орус сөс!

Улусту телекей бу мени
Ууй тудуп, јудуп ийди!..
Оног ло бери орустап,
Орчыланг менде үнденди.

...А мен бодогом јаш тушта,
Эбире эжилген телекей
Јангыс ла туулардан турган деп,
Јангыс ла алтай тилдү деп...

КАЙДЫКАН ОКТОР

Мени көстөгөн октор кайдыгып,
Уулдарымнын өзөк-буурына тийет.
Очүркек улус каранга каткырып,
Катап ла коронду окторын ийет.

Бурузы јокко менин уулдарым
Буруладып јүрет. Канайып көрөр?!
Чынды некеп, чыладым, удадым...
Чындыгым бойымды јерге көмөр.

Је уулдарым, слерге килейле,
Уйадым жылыйтып, унчукпай јүрбезим.
Јандарга јараар јабынчы кийеле,
Јайымым жылыйтып, мен јүүлбезим!

...Кару уулдарым, кайдыкан октордон
Качатан болзогор — слер качыгар!
Ол тушта — слер ончогор олордын,
Ондобой, актуга адагар саттыгар!

БАЖЫМ МЕНИНГ — БАШ ЭМЕС

Бажым менинг — баш эмес.
Бажымнын үстинде баштар көп.
Je кижини не кемирбес: —
Килтирүүш чын ла кирлү коп!

Бойымнын бажымла сананзам,
Бойым алдынан бар јатсам,
Бажымнын үстинде көп баштар
Бажымды быжу бас салар.

МЕН ӨЛҮМНЕН КОРКЫБАЙДЫМ

Мен өлүмнен коркыбайдым.
Өлүм — өштү. Албанла апарар.
Ујат билбес јүрүмнен коркыйдым, —
Уулыг да кижини кезикте садар!

КИЖИ БОЛОТОН ЈОЛ

Человек начинается с горя...

Ольга Берггольц

Кижиги болотон јол
Кинчектелзен ачылар.

Кижѝ болоры ол —
Килемѝи, сўштў ачуулар.

Кинчек ۆтпөгөн кижѝ
Кѝжининг кинчегин аайлабас.
Өлўп те јатсан килеѝи
Өнгзўре-сысту айланбас.

Торо кандый билерге —
Торолоор керек бойы.
Өлўм кандый билерге
Өлөлө, тур бойын...

Јаш кабайдын јайкууда
Јайымнын кўўзи айланзын.
Өчўп јатсан јанында
Өксөп јалакай ыйлазын.

Кѝѝи болотон јол
Кинчектелзен ачылар.
Килемѝи ле сўштинг ол
Кѝмиртин каранга артырар.

БӨКӨНӨКТӨР

Канымды сооргылайт бөкөнөктөр.
— Јакшызын, татузын! — дешкилейт.
— Јайалталу кан! — деп сўўнгилейт,
Сўре ле јуткылайт канымды олор.

Арадап келген аар бөкөнөктөр
Аркама, јўзиме колыма конгылайт.
Је көрөйин ле дезем, ач көрмөстөр,
Көстинг ле көскө бойлоры өлгўлейт...

Оштөп канымды соорбогон болзо,
Оскө курсак бедиреген болзо,
Бөкөнөктөр бир эмеш жүрер де эди,
Оштүзинен озо өлбөс тө эди.

1988 j.

САКЫЛТА

Сакыйт мени бөрүгим,
Сакыйт тоным ла өдүгим...

1851
Сакыйт карангуй тенери,
Сакыйт аалга жылтыстар.
Ар-бүткеннин телкеми,
Аскын ла куудан јаландар.

Карыдым. Качан да ончозын
Катап баштап болбозым.
Оорыдым. Оорунын казыр олјозын
Оодып, тышкары чыкпазым...

Је каранга сакыйт эжигим,—
Качан үйден јайлаарым...
Ажарым сакыйт бозогом,—
Айлыма айланып јанбазым...

* * *

Эски јажыттар эмди ачылат,
Эски ээжилер оодылып, чачылат.

Айтпайтан сөстөр — јанылга алат,
Ачпайтан эжиктер — јаанада ачылат.

«Калыктар адазын» — өлтүрөөчи дешти,
«Калыктар өштүлери» — акталып чыкты.

Буудакту бичиктер — буудактар бузат,
Булутту тенери бүгүн айазат...

Жажына ла история жолдордо азат,
Жүрегиске танылу тагмазын базат...

Казыр история кайра бурулгай,
Канду керектер катап башталгай!..

КООРӨМИ ЖОГЫНАН

Кайда, бисте не арткан?..
Кайкаар кандый байлык бар?..
Агару Алтайыс артаган,
Арткан ба, ару кей ле кар?..

Бис — өчүп жаткан жебрен кожондор...
Ойто орныкпас жанжыгулар орооны.
Бис — соолгон суулар, көңдөй колосколор,
Өлтүрткен аңдардын өскүс орооны...

Орчыланга ла Алтайда өскөн кайыңды
«Орус кайын» — ол дешкилейт.
Байлап жүрген баатыр мөжисти
База ла «Орус мөш» дешкилейт.

Мыны канайып, канчазын угар,
Мундар жыл кайра мындый болгон бо?
Орус ла өскө дө укту улустар
Ондоп мени бүгүн болор бо?..

Айланып апагаш кар түшсе,
Оны да «Орус кар» дежет.
Кыжырап јериске кыш келзе,
Катап ла «Орус кыш» дежет.

Күн де Быркан кызарып чыкса,
Коммунизмнин оны тандагы дежет.
Кедери жылтыстар көскир чалыза,
Кремль күйдүрген чолмондор дежет.

Јаң-право бисте јок ло ас,
Јаткан јеристин ээзи бис эмезис.
Тегериле де уч, јерле де бас,
Је тегиннен теери ырыс келбес!...

Көрүнген чынды коорөбөй айдадым,
Көксиме коронды канчазын тударым?!
Откөн лө өдөтөн јолдорды айлаттым,
Је өскө Алтайды мен кайдан табарым?!

1988 j

* * *

Канча турат кара калаш,
Кайдан табылар баалу шикир?
Сарју бедреп жүгүрдим калас,
Сарјудан болгой табылбайт кефир!

Ондор кире магазинге кирдим,
Ончолоры курудан ол куру...
Айлык талондор, ...ачындым, түкүрдим! —
Алар ла неме табылбас туру!..

Базарга барзам,— «Канча, канча?» —
Бастыра ла неменин баазы бийик.
Базып, сурап, керижип турганчан,
Бажын базылар — улус кийик!..

«Кышкыда кар сура — оны да бербес» —
Кеп сөстинг өйи келген.
Баага баштын кылы да жетпес,
Балдарга бүгүн нени беретен?!

Кандый түбек, кандый кинчек! —
Каргаган болбой бисти Кудай.
Калык-жоныс жүүлген чек,
Канайып жүрөр, мыны кайкабай!

Иштеер ле күүндү кижиге жок...
Иштинг баазы канча не?
Жүректен жүрекке туйук жол...
Жүректинг баазы канча не?!

Же өлгөн улустын жүрегин,
Өзөк-буурын, бөөрөгүн
Тирүү улуска саят деп,
Туйкаайын акча эдет деп,

Газеттен бойым кычырдым: —
Канайда берген калык бис?!
Кайттыбыс! — деп кыйгырдым, —
Кайда уят, кайда жүс?!

Иштебей жуундайт башчылар,
Ишке чыкпайт шахтерлор.
Кемге түбек түжүп жат?..
Кемнинг канын сооруп жат?..

«Кайда... Канча?» — деп сурактар
Качан токтоп калгай не?

Оштөжөт ороондо калыктар,
Олүмнин баазы канча не?!

1989 j.

ТАШ БОЛУП НЕ БҮТПЕДИМ?

Таш болуп не бүтпедим?
Ташка, ташка күйүнедим...
Таш — табыштанбас:
Чынды да ол чыгарбас,
Төөрөп төгүн де таркатпас...

Таш болуп не бүтпедим?
Ташка, ташка күйүнедим...

БУ ЈЕРДЕН, ОЛ ЈЕРДЕ...

Јудурыгын түүнгенче,
Бала чыгат энеден...
Јүрүм кату деп сести не,
Јууга белен келди не?..
Јудурыгын түүнгенче,
Бала чыгат энеден...

Не ондый?.. Кем јартаар?
Күнге, тенгериге, тууларга,
Јерге, улуска туштаарга
Јудурыкту чыгар ба,
Јүрүм, айса, кыйын ба?..
Не ондый?.. Кем јартаар?

Бу јерден, ол јерде
Јүрүм, байла. чек башка...

Өлгөн кижиге көрүгөр —
Алакандары — алаң-ачык!
Ак-жарыкты капшай чачып,
Ачуулу жүрүмнөн ары ла качып,
«Эмди ле кел!» — дегендий,
Эзендежерге белендий,
Кемге ол мендейт не,
Кеен жүрүм анда не?..

Бу жерден, ол жерде
Жүрүм, байла, чек башка...

ЧАЛКОЙТО МЕН ЖЕРДЕ ЖАДЫРЫМ

Чалкойто мен жерде жадырым.
Чап ла чанкыр тенгери үстимде.
Жарт ла менин ырызым бийикте,
Жараш ла жайым тенгери түбинде.

Уча берзем, кайткай эди,
Улустар меге күйүнгөй беди?..

Чалкойто мен жерде жадырым.
Айас ла алыс тенгери өрө
Агаштар шуулап, учкулап барадат.
Алтай тымып, жабыста артат,
Агаштарды тенгери бойына алдырат,
Азыраган жерин агаштар артырат!..

Чалкойто мен жерде жадырым.
Чап ла чанкыр тенгери бийикте.
Күүлелер база көк-айаста,
Көбөлөктөр көөрөжөт бу жабыста...

Чалкойто мен жерде жадырым.
Чап ла чанкыр тенери үстимде.
Жаанын онын, жайымын онын,
Жабызын онын, бийигин онын!

Ырызым анда. Канайып жедерим?!
Жеримди канайып мен жектеерим?..

* * *

Кайтын? — карып сенин жүргенинги
Канайып эмдиге мен көрбөгөм!
Кара чачында кажайган кылдарды
Калак ла де! — бүгүн ле көрдим!

Кара чачында бороргон кылдар
Кату кылыгымды керелейт пе?
Кайда бистин жаш жылдар,
Катап кайра келбейт пе?!

Кару эжим, сен эмди ле
Эң жараш платъен кийип ийзен.
Азыйгы арчуулын жамынып ийеле,
Араайын удур базып келзен...

Жаш тужыбыс бистин жаныска
Жаңыланып ойто жаркынду эбирзин!
Бир ле элеске кенете бойыска
Баштапкы тушташ ыраактан эбелзин!

ЛОГОЛЫП КАЛГАН ЖЫЛТЫС

Бийик айааста жаантайын жарыган
Бир жылтысты күнүн ле сакыйдым.
Ол чокту ла кеен жагыртан,
Ойто ло көрүнзе, ого айдатам:
— Жары, жаантайын жалтыра,
Жаркынында сенин жок жастыра!

Ак-Жарыкка жаркынын урган
Алкышту жылтысты мен алкагам.
Жажытту жагарын меге угускан —
Жагары учун быйаным айткам:
— Жары, күй, күнүн ле жалтыра,
Жакшынак тушташта жок жастыра!

Алыс бийиктен меге жарыган
Азийгы жылтыстын чыгарын сакыйдым.
Ол кайда барган, канайып жылыйган,
Сандырап, онын салымын санандым.

Белек бодолду ол жылтысты
Бедреп, жоктоп, мен кунуктым.
Канайып мененг озо жылыйды,
Качан өлди, кайдаар куйулды?..

Эски жылтыстар эмдиге ле јеринде,
Эбире туулар озогы ла ордында.
Је менин жылтызым көрүнбейт бийикте,
Көөрөбөйт жүрегим бүгүнгү энирде.

— Жары, күй, эмди ле жалтыра,
Жаңжыккан тушташта жок жастыра! —
Јоголгон жылтысты јоксынып сүрнүктим,
Јолымнын учы кыска деп сүрдүктим.

Менен озо жылтызым өлүп,
Өлөрүмди меге белгелеп берди бе?
Айса, жүрүминен жүрүм бөлип,
«Жүр эмеш!» — деп, эртелеп барды ба.

УУЛЫМНЫҢ СУРАКТАРЫ

— Укачин болорго уур ба? —
Уулым кенете сурады. —
Айткан, бичиген сөс учун
Алкыш улустаң уктаар ба?..

Унчукпадым. Санандым...
Узак ла база отурдым.
— Уур — деп, улу мен тындым...
Уулыма көрдүм. Ондоодым: —

Жандарга белен багынбас,
Жамы сурап жалынбас,
Жастырза да жалкыбас,
Жарганат болуп жажынбас...
Бойың эмди сен бодо,
Болорбо жеңил жүк менде?...

— А уулына жеңил болор бо? —
Уулым сурагын кубултты. —
«Поэттин артист уулы» — деп,
Улус мени тоогой не?
Жедимдерге мен жетсем,
Жерлештер меге сүйүнгөй не?..

Учурлу сурак. Мен билдим.
Уур тындым. Санандым.
Уулыма көрдүм. Киледим.
Же удура мынайда сурадым:

— Кандый Укачин болорго?..
Кандый жолдорло барарга?..
Же Укачин-адага уур болзо,
Уулына да уур, байла...

1988 j.

КУС БҮРКЕЙТ БАСТЫРА ЖЕРДИ

Күс бүркейт бастыра жерди.
Кеткин куштар кеткилей берди.

Калтырашкан кайындар ортодо
Карарат чиби түкү ле ондо...

Эбире телекей сары олјодо,
Эт-јүрегим сары корондо.

Күс бүркеди бастыра жерлерди.
Же бүркеп болор бо бастыра јүрүмди?

ЖЫЛТЫСТАР ЛА КЫСТАР

Бу күйгүлөп турган жылтыстар
Бадышпайт телкем тенериге.
Жылтыстар — эн јараш кыстар,
Јабызабас бийиктен олор меге.

Жылтыстар ла јаш кыстар —
Јажын-чакка олор өлбөс!
Карызам да јүректи сыстадар,
Канымда олордын јаражы өчпөс!

Орчыланг кеен олордын одыла,
Олор јерди, улусты јарыдар.
Јангыс ла өлзөм, бир уула,—
Јылтыстар ла кыстар јылыяр...

* * *

Алтай уул адазын
Азыранты турага апарды.
Адазы јаткан бир кыпты
Арутап, аластап јазады.

«Бойында кабинет болды,—
Бойында јенгил сананды,—
Корыган Совет ол јангы,
Государство көрзин адамды...»

Кайкабазын — кайказын,
Канайып јүреги тидинди!
Билбес улус эм билзин,
Бир ундылган чындыкты:

Јуучыл-солдат шыркалу...
Јуунын кийни — ой кату.
Је балазы јогы — шыралу,
Балалу болор ол күүндү.

Јартап канай јартайтан,—
Је бу ла уулды, бу эрди
Өскүстер өзөр турадан
Солдат алган јок беги...

Сабары јок колыла
Сыймайтан бажын уулчактын:
«Эр болорын чыда ла,
Эзен јандым јуу-чактан...»

Калганчы сүтле, калашла
Каткырып, сүүнип азыраар:
«Эр болорын, чыда ла!» —
Эркеледип солдат айдынар.

Тустын тудуш ачузын
Шикир-сахар солыган...
Уредүчи болуп, адазы
Уйде, школдо согулган...

Кырдан кырга чыккандый,
Класстан класска уул көчкөн.
Уулчак болгон чычкандый,
Учында төөдий ол өскөн!..

Уулы эмди кандидат,
Удабас доктор: — бир алтам.
Адазыг карыган, канайдат: —
«Аар-жүкти кайдатам...»

«Эр болорын, чыда ла!» —
Эркелү иженчи эскирди.
Өскүс уулчак чыдайла,
Өскөлөп адага эм көрди.

Жангыс сөслө айткажын,
Жастарды ээчий кыш келди.
Жажаган ада ла жиит киж
Жадар жерлерин солышты.

... Алтай кандидат адазын
Азыранты турага аткарды.
Айдарга, көрөргө ачузын, —
Алтай күүнис артады!

1986 j.

* * *

Кемдер де бүгүн Москвада,
Ташкентте ле Парижте —
База өскө дө ыраакта
Базат, амырайт, иштенет.

Кандый анда музейлер,
Кандый садтар ла парктар!
Энгир өнгөлөп ол келер,
Ресторандар элбек ачылар.

Жараш келиндер ле музыка —
Жаан телекей ундылар...
Же кемдер де, кайда да ый-сыкта,
Ачуга, түбекке бастылар.

А мен дезе, эмдиге ле
Алтай тууларла базадым.
Жолду ла јол јок јерлерле
Јойу ла атту барадым.

Алтайды аайлаарга мен тындап,
Аайлап болбой, артадым.
Албатым бүдер сөс талдап,
Је куру мылтыктан ададым.

1988 ј.

* * *

Элбиреп јааган јанмыр алдыла
Эмди ле барып јаткан болзон.
Эки буттын ээлгир алтамда
Эн ле јараш туфля болзо...

Жараш бажынды кызыл күндий,
Жаркынду зонтик жапкан болзо.
Ол туштагы омок үндий,
• Унинг ойто угулган болзо...

Апагаш жанмыр ажулар ажып,
Айланган жаска нени де шымырайт.
Жүрүмди, күнди, жанмырды кайкап,
Сөөгинде өскөн өлөңдөр шылырайт.

ЭГИРДЕ ЖАНЫП КЕЛЕТКЕН УЙЛАР

Туулар үстине бүрүңкий койылып,
Тенгери тымып, серүүн түшсе,
Эмчеги саамчып, сүтке тыгыскып,
Эгирде уйлар жангылап келетсе,
Сандырап, сакып туратан эдим,
Саалган сүтке сүүнетен эдим.
Түмөн өлөңлө, жайла жаарзып,
Түжине көрбөгөн бозуга балазып,
Эжикте ак уйыбыс туратан,
Энемнинг көнөгин сүт ажатан...

Энезин эмип, ак бозубыс
Ээк-жамакай көбүкшип агарар.
Сүтти кайнадып, бис те бойыбыс —
Сыйным, энем сүүнип отурар.

... Көрүп турум. Бозом койылып,
Көгөргөн алыстан серүүн төгүлет.
Азийгы ла бойы чубажып алып,
Араайын уйлар жангылап келедет.

... Энгирде жангылап келеткен уйларды
Энем саабас — сананзам, ачузын!
Карангуй таладан кару энемди
Кандый ийде кайра алдырзын!..

Эмдиги балдар сүттү аяакты
Сүүнип албас. Тойу ончозы.
Энгирде жанган уйларды алкышту
Эжикте уткыбас — өйистин башказы...
Уйлар мөөрөжөт. Нени ырымдайт?
Унчукпай көрөдим. Жүрегим ыйлайт...

1986 ж.

КЫШКЫ ЧӨЛДӨ

Куба-чөл... Куу-жылангаш кар.
Тайак та эдер агаш жок.
Калак ла дезен, канайдар,
Кармай алар казык та жок!..

Куба-чөл... Куу-жылангаш кар.
Кайда жол, кайда жон?
Тур өрө, бас, бар...
Же тайанарга сенде тайак жок,
Тудунарга сенде туулар жок!..

ОТТЫН ӨЗӨГИНДЕ — БАЗА ОТ

Оттын өзөгинде де от,
А менин жангыс ла өзөгимде от.
Бастыра бойым от болзом,
Кандый да кара,

Кандый да карам,
Кандый да бозом,
Канайып та калжуурза,
Какшып мени каргаза,
Өзөгиме кирерге умзанбас эди,
Өчүрө базып болгой бедиде?

КЕНЕТЕ КЕЛГЕН ЖАНМЫР

Жанмыр кенете шуулап, күүлөп,
Жалбыш болуп, жерди өртөйт.
Бийик тегери казыр күзүрөп,
Бистин жерге килебей өштөйт!

Жер-тамынын алдынан, айса,
Жеткерлү өрт тебилди эмеш пе?
Ондый оттон орчылан, айса,
Одыла берерин Тегери сести бе?..

Ургун жанмыр удабай тымып,
Унчукпай көгөрөт улу тегери.
Уур ла чыкту буула тынып,
Уйуктай берди улустын жери.

* * *

Мен — тузакка түшкөн Сүүнчи,
Туулар ортодо жадырым.
Кемге керек Сүүнчи? —
Кел, божот деп жайнайдым.

Мен — ырызы жок Ырыс,
Ычкындырыл болбой, кысталдым.

Кемге керек Ырыс? —
«Кел, божот!» — деп кыйналдым.

Мен — чакпыга түшкен Чындык,
Чагым чыгып, чалдыктым.
Кемге керек Чындык? —
«Чындыкты божот!» — деп чырмайдым.

Слер: — Ырыс, Сүүнчи, Чындык
Ыраактан ылтам келигер!
Слер: — Ырыс, Сүүнчи, Чындык,
Чындап та, кайда?!. Килегер!

* * *

Эр-теминe jeдepгe
Күч лe бaзa кижиге.
Кудайдый бийик бүдepгe
Кулдукты jeн кечеги.

Жаманды жангыс лa jарашла
Жаба базар арга бар.
Чынга jeдетен jарышта
Чырайынды jeнү jарыдар!

Канында эрчим кайназа,
Кара күчтер багынар.
Уйалар жүзинг бар болзо,
Улус көстү — көр салар!

Кижиге болотон jол узун...
Кирден де кижиге өс келер.
Jарашпас jаратка колын сун,
Jараттар jаражып, биригер...

Кудайдый бийик бүдөргө
Кулдукты јензин ич ийде.
Эрлү кемге једөргө —
Кижиге күч жүрүмде.

ОРТОН УУЛЫМДЫ ЧЕРҮГЕ ЎДЕШТИМ

Бу ла алтай туулардан
Адалар јууга атанган.
Бу ла төрөл туулардан
Бойым черүге атангам.

Бу ла кару туулардан
Уулымды черүге ўдештим.
Үйелер ле өйлөрдин
Ўзүлбес үниле ўндештим!

Көксимнен тирү сус сыйрып,
Уулымды черүге ўдештим.
Қўски салкын сыгырып,
Кунукты кожо ўлешти.

... Мен черүге атангам —
Менде ада јок болгон.
«Адам!» — деп, кабыра албагам,
Алкышту сөзин укпагам.

Кандый төңдө, аралда,
Кандый окоп кырында,
Кандый канду тартышта,
Канайып өлгөн?.. Ол кайда?..

Оштүнинг огы меге де
Очтү јеткен — эм билдим.

Оскүс-жабыс бойымды
Өзөгимле эседим.

Je менингу уулым адалу,
Адазын, айылын корулаар.
Энелү, ийиндү, агалу —
Эриксе бисти сананар.

Менингу уулымда — уул жок,
Je уулчактар жүрүмин корулаар.
Айдарда ого кайра жол —
Келер уулын да корулаар.

Бу ла төрөл Алтайдан
Уулымды черүге үдештим.
Жарылатан атомды —
Жарылбас! — деп ижендим.

Бу ла алтай туулардан
Уулымды черүге үдештим.
Үйелер ле өйлөрдин
Үзүлбес үниле үндештим!

* * *

Сен ойгонып келдин...
Мен база ойгонып келдим: —
Жакшы ба, жаңы таң! —
Жандын, келдин сен кайдан?..

Ол ло кырдын ары жанынан,
Озогы ла жолыла жаңыдан
Өксөп чыкты жаскы күн,
А өвөгимде менин кара түн...

Оштöйт мени кал төгүн,
Очөт өктөм жүрүмим.
Канча жыл, канча күн
Каралашка чылады жүрегим.

... Сен ойгонып келдин: —
Жакшы ба, жаңы таң!
Жолыгарга сен мендедин,
Же жакшы болзын, калганчы таң!..

1988 j.

САЛКЫНДАРДЫҢ ӨҢДӨРИ

Кышкы аалга сындарда
Сыылажат Ак салкындар.
Жаңырган жаскы жалаңда
Жайылат Жажыл салкындар.

Көк тегери түбинен
Көк салкындар чөйилет.
Күн тынышту бийиктең
Күмүш үндөр чүмделет...

Кидим жайда салкындар
Көккө, Акка колунат.
Куу, Сары салкындар,
«Күс келди» — деп кунугат.

Тымык ла улу Тенгистен
Согот тусту салкындар.
Кан төгүшкен тергеден
Келет Кара салкындар.

Каныма шингип салкындар
Кызыл өңлө будылат.

Тыным чыгат, тынгазаар,
Тыныжым изү, торт буулат!..

Бадышпас уур санаалар
Бажымда казыр согужат.
Уйку бербес салкындар
Улаартып, кынзып, улужат.

ТУУЛАРДА

Эгмек тууга чыгала,
«Э-э-гей!» — деп кыйгырдым.
Эбире туулар угала,
«Э-э, тенек!» — деп каткырган.

Ажыктап, сүйүнип турала,
«Алтайым!» — деп томулткам.
Айландыра туулар тургуза,
«Аамай сен!» — деп токтоткон.

«Тенерим!» — деп шымырап,
Тенери өрө канкайгам.
«Кудайым!» — деп шыпшанып,
Кулактууш бөрким уштыгам,—

Олбөскө турум, болушкар?!.
Өзөгимнен унчуктым...
«Өлүмнинг жолун кем кыйар?» —
Өрөртинен үн уктым.

КЕТКИН ТУРНАЛАР

Тууларым таштаган кеткин турналар,
Тургун төрөлөөр слердин кайда?

• Күс бүркеген күренг туулар,
Кайдаар качты, канатту нажылар?

Ырбап келген турналарга
Ыраак Африка, байла, сүүнет.
Амыр ла ээн тууларында
Алыс санаага малчы сүрнүгет.

Чанкыр Алтайга жас эбирер,
Чалынду тангдарды куштар ойгозор.
Тууларда малчылар сертес эдер,*
Тынында жангыдан тын ойгонор.

...Турналарды уткып, чөлдөр лө туулар
Тудуш килейт, сакыйт кайда ла!
Чындап та, турналар, меге жартагар,
Чын төрөлөөр слердин кайда?

* * *

Чыгып келдим тышкары...
Чап ла чанкыр тенгери.
Мыйгак ошкош кызыл ай
Мызылдап турат кедери.

Жангыс жылтыс жанында,
Жаш чааптый секирет.
Адып ийгей, калак деп,
Ай меге серенет...

Чаап-жылтызын ээчидип,
Чанкыр тошло чаптыртты.
Алтайысты үрүстеп,
Апагаш сүдин чачылтты...

* * *

Күс... кенете тууларда
Бугунып багырды бир куран.
Мергеделген мечик чилеп,
Тегерик кызыл күн чилеп,

Кураннын үни ле тыныжы
Кырдан кырга тондолды.
Жаңылгазы, табыжы
Жүрегиме ачу табарды.

КАЙРЫЛЫКТЫҢ СУУЗЫ

Кайрылыктын суузы
Кажадынан ажатан.
Кечип барар кечүзи
Кејимге једип туратан.

Ат туйгагын ашпады.
Кайрылыктын суузы.
Канайып, кайдаар кайылды
Кайрылыктын суузы?..

Мөштү болгон тайгалар
Мөөн кептү тас турат.
Кожого суулу кобылар
Кожонгы јок ком јадат.

Јараттай барган көк арал,
Јоголгон эмтир — јок суру!
Суулу јиткек састы ал,—
Саргара каткан — как куру!

... Кожо жүрген жерлежим
Жоксынбады — темиккен!
Бойым билерим, жерлежим
Болбогон эди тербезен.

Көгүс каны, көс жажы —
Кайрылыктын суузы.
Кемис мында бурузы,
Кайрылыктын улузы?!

КАЙРЫЛЫКТА ЖЫЛКЫЧЫ БОЛГОН БОЛЗОМ...

Калак ла де, Кайрылыкта
Жылкы ла кабырып жүрзем кайдар!
Түн ле түшсе, жык-кыйында
Түженбей де уйуктап калар...

А мен кандый да сөс бедиреп,
Каным күйдүрүп, карыйдым эрте.
Же жаш кулундар нени белгелеп,
Жаантайын киштежет менин түжимде?..

... Чалынду өлөңдөр, туулар, аттар —
Чындап та, ончозы озогы түш!
Канайдар, колымда карандаш артар...
Же жылкычы болзом, кандый тыш.

АЧЫК САЛКЫНДАР АЛДЫНДА

Мени эбире канча кире улус бар,
Көстөриле мени озор жарыдат.

Менде кандый жакшылар, кандый
жамандар —
Ол жаркынга ончозы жарталат.

Ачык салкындар алдында,
Азийгы бойым айабай турум!
Албатымнын, жеримнинг адынан
Айга да барзам, алтайлап айдарым!

ПОРТФЕЛЬДЕР

Көстөрим кенете арчылды,
Көк-айас иле ачылды.

Портфельдерле бир нөкөр
Бажынан ашты, көрзөгөр!

Эки кыска колында,
Экиден туткан — төрт портфель!
Мандайы жабыс бажында,
Макту, копту — төс портфель!

Солыырга жеткен портфельди
Сол будыла баспактайт.
Орныгар күүндү портфельди
Он будыла туй базат!..

Портфельдерге бу нөкөр
Бастырткай бойы, — көрлөгөр!
База ла ла эмеш айтпазаар,
Портфельдер быжу бас салар.

Жазап ла шүүзе кижиге,
Жараган, сүүген ижине
Жангыс та жамы једер не,
Жангыс та портфель болор не...

* * *

Мен бүгүн келер үйенин
Тынатан кейиле тынып жадым.
Олор көрбөйтөн ар-бүткеннин
Ончо кеендигин көксиме аладым.

Келер үйе кайкайтан агашты
Кезип, керексип, одуруп отурым.
Ару сууларды, андарды, куштарды
Артырбай ончозын олжого аларым!..

Келер чакта кем билер
Кандый өңдү кар болор?
Тенгериде кандый жылдыстар күйер,
Төлкемдерден кандый салкындар согор?

Алтай жеримнин келер чактарда,
«АЛТАЙ!» — деп ады адалгай не?
Ажындыра билдирбес аалга жылдарда,
Алтай тилим тирү арткай не?

Айса болзо, мен бүгүн нөкөрлөр,
Ару кей тынган калганчы ла кижиги?!
Ак-жарык, айса, жоголор ло өлөр,
Кемнин бу, айса, каршуулу ижиги?!.

ЖИРМЕ БИРИНЧИ ЧАККА

Жирме бир чакка жетпезем,
Бозогозын бойым женбезем,
Кем жүрүмди жүктенер,
Келеткен ыраакка кем жедер?

Олзом,
Олбөс тын-сүнем,
Алтайда тирү ол жүрер.
Кандый болор јаш-үйем —
Караннаг сүнеме көрүнер.

Уўле-коногым узадып,
Улгеримненг, айса, үн артар?..
Јирме бир чакта улуска
Менинг учун сөс айдар?..

БОЙЫМА БЕРГЕН СУРАКТАР

Улустын ортодо мен јажынып,
Унчукпай ла ары жүрген болзом,
Јүрүмде такталган коолго јанжыгып,
Јөпсинченг ле јобош болбогон болзом,

Эмди кандый бийикле учкайнем,
Кандый бий болгой эдим?..

Јаан иштү јамылар алдына
Јабыс ла төп энчейген болзом,
Ас тоолу калыгым адынан
Айдар чынды айтпаган болзом,

Төжимде ордендер тизилер эди,
«Төрөлдинг уулы!» — деп, мактадар эдим.

Је меге, нөкөрлөр, кылбыкпас чындыктын
Јаңы јааган кары керек.
Эрдинг эри болотон чыдымнын
Энчигип билбес эрчими керек!

Кечүзи јок сууларла
Кечүзи јоктон кечерим.
Кайыгы јок кемеле
Катап ла тенгиске кирерим.

Кандый болгом — андый артарым,
Караны ак деп канайып айдарым?!

ИС КЕСКЕНИ

Ару ла соок кыштын үстиле
Андардын үркүнчек истери чийилет.
Эки чанам энчикпей үстүгет,
Элбек јолы эжилип, чөйилет.

Апагаш карга каны чачылып,
Бу мынайда булан барыптыр.
Ач көстөри канга чагылып,
Казыр бөрү кийнинен калыптыр...

Тайгада — тайганын јан-кылыгы,
Токтодор, тудар арга јок.
Кажы ла тындуда бойынын кунугы,
Бойынын салымы, бойында јол.

Тайга шуулайт тымык ла аалга,
Тура түжүп, бөрүгим уштыдым.
Ичкери калыптыр кандый да албаа,
Изин ајыктап, мында ундылдым.

Аба-јыштын, аалганын уулы,
Алтай јердин мен анчызы.
Ачаптып билбес адалык угым,
Алтайым билер оны ончозын.

Мен казыр ла шокчыл эмезим,
Качан да Алтайдан каргыш албагам.
Канатту вертолет — оны билбезим,
Вертолетту андап, сыгындар кырбагам.

Карамы јоктон сыгындар кырып,
Канду мүүстерин малтала кеспегем.
Јаш чаабын өскүске артырып,
Јайгыда керекшин өлтүрип јибегем.

Алтай — менин! Кандый мен айылчы?..
Аба-јыжымнын акту мен уулы.
Је ондый да болзо мен анчы,
Ар-бүткенле киндигим колбуулу...

Истер истеп, тындап ла угуп,
Ичимде көпти айдынып санандым.
Бойымды бойым бош ло ундып,
Бийиктен быян-болуш сакыйдым.

... Көзимнин кырына кенете келип
Кандый да көлөткө элбес этти.
Эреен-тереен эки элик
Эки боро куйундый өтти!..

Алтай байлык. Алтайдын ээзи,
Алкыш беригер — алугар түмен.
... Көрзөгөр, бу шүлүзиннин изи
Шылырай бертир өзөкти төмөн.

Шилдий соок онын көстөри
Көзиме тийип, тайкыла берди.
Јылтыс-чоктор кеен кебери
Көрүнбес јерден көрүнип, эбелди.

Изи јаарзып, јангы ла барган.
Јазымы јоктон оны мен табарым.

Алтайым агару анын сыйлаган,
Адып алала, айлыма жанарым!

Ис кезедим. Ичкери базадым.
Истердин тили меге таныш.
...Таш городто мен азадым.
Тайгада — жайым! Тынарга да тыш!

УЛУСКА ЈЕДЕТЕН ЈОЛ

Таң адып, күн ашканча,
Тудуш ла мен улус ортодо.
Ондобогон олор мынын мынчага,
Ондобос мени бүгүн де ойто...

Мен — «Мен» — деп айдадым...
А олор — «Бис!» — деп үредет.
Мен мылтыктан ададым,
А олор... пушкадан үрдүртет!

Ал-тайганын аалгада
Айула айу билижет.
Азыйда болбогон талада
Аттар да таныжып киштежет.

Жылтыстар ортодо тоозындый,
Јүредим төрөл ороондо.
Диоген — озогы ойгордый,
Јарыдайын ба, отло оромды?!

*... Учуп бараткан жылдардын
Учы кандый, кем билер?..
Улуска једетен јолдордын
Уур јажыдын кем јенер?

КЕМГЕ-КЕМГЕ КҮЙҮНЕДИН БЕ?

— Кемге-кемге күйүнедин бе? —
Jүрегимнен бүгүн мен сурадым.
— Күйүнедим!.. Күйүнбес пе?! —
Күчүлдейт көксимде күчтү жүрегим: —

Күйүнедим мен жалкуларга,
Жалкуулар жүреги жаантайын сыстабас,
Jүткүбес жаныга, жүткүбес жайымга,
Жастыгып кенете качан да жарылбас!

1991 j.

КУЧКАШТАР ТИЛДЕРИН БИЛЕТЕН БОЛЗОМ

Кучкаштар тилдерин билетен болзом,
Кунугымды ологго айдар эдим.
Ак-жарыкта, мен бодозом,
Кучкаштар кудайзак, жалакай эди.

Комудалымды менин кучкаштар угуп,
Кудайга барып угузар эди.
Кудайдан ойто кумураан учуп,
Кунуктан, курчуудан аргадаар эди.

...Кучкаштар тилдерин билетен болзом,
Кунугарын, айса, билбес те эдим.
Таң алдында олог ойгонзо,
Кожо сүйүнип, кожондоор эдим.

1991 j.

БОЙЫМНЫН МААЛАМДА ТАШ

Бойымнын мааламда кажы ла таш
Кайдан келген, качан табылган,
Канайып, оны кем таштаган,—
Ундылбас ине, уксан да, карындаш!

Je бүгүн база бир таш таптым,—
Жаңы өштүнинг тажы деп таныдым...
Кайра таштап, оны кайдар?..
Кайа ла көрзөн,— мааланда жадар...

1990 j.

ТҮН. КАНЫМ КАДАТ. СУУЗАЙДЫМ...

Түн. Каным кадат. Суузайдым...
Төжим тынгыску. Жүрегим сыстайт.
Күски салкын тышкары сыктайт...
Күүлейт, онтойт менин садым.

Аламалар күчүлдеп тўжет жерге.
Алама чылап, жүрегим үзүлгей!
Кудай ла де! — тынадым үзүктей,
Кандый карануй — эртенге жедерге!

1991 j.

СЕНИН ЖҮРЕГИН ТҮБИНДЕ

Сенин жүрегин түбинде
Сакылталу сары монгус бар.

Түштерде ле түндерде
Туйук түрме ол табар.

Туу бийикке — чыгарбас,
Түжүрер кара түбөккө.
Сары монгус чылабас, —
Санан, тамыга түшпеске!

1991 j.

НЕНИ КЎЎНЗЕЙДИС?..

Нени күүнзейдис?.. Неге мендейдис?..
Байла, жакшы жүрүм бедирейдис...
Жаантайын ла жарашпайдыс. Не жиижедис?
Байла, жакшы жүрүм жолун билбейдис...

ОНЫЗЫ — ондый. Ыскө кандый да
шылтак јок.

Кем айдар, кем көргүзер,— кайда ол жол?..
Ончозы белен ол болзо, бис улус болор бедис?..

Оңду жадар жолды таппай, орто ло
жаштуда жүрүп каладыс.

1991 j.

КОРКЫТПАДЫМ КУЧКАШТЫ

Коркытпадым ол кучкашты,
Бойы ла учты, бойы ла качты.
Кижиден канайып ол коркыбас?!
Канайып тынын ол корыбас?!

ЈААП КОЙТЫР ЈАРАШ КАР

Јаап койтыр јараш кар, —
Јаңыс та кижы баспаган.
Бир ле түнге — кайкагар! —
Бу телекей кубулган!..

МЕН УЗАК ЭМЕС ЈҮРДИМ

Мен узак эмес,
Је бир эмеш јүрдим:
Јорттым. Бастым. Учтым. Јүстим.
Учы-учында јүрүмди билдим,
Билеле, ого түкүрип ийдим...

1991 j.

* * *

Јылтысту тенери алдында
Јаңыскан тышкары тургамда,
Менин меемде бу ла тушта
Јылтыстар чагылат, өчөт лө јоголот.

* * *

Түниле јаайт јылу јанмыр.
Турамның јамынтызына тамчылар тамбай,
Та канайып та менин јүрегиме
Тычылдап, черткилеп тургандый билдирет.

* * *

Көзнөк алдында мен турум.
Көгөргөн ыраак аркадан
Күүктин үни томулып,
Күр-көксимди сыктадып ийди.

* * *

«Күүк этсе,— жас жазарар» —
Күүкти тыгдап, алтайлар айдыжат.
Жайнаган күүктин тамагынан
Жажарып агашка кан чачылат.

* * *

Жаркынду жанмырдын кийинде,
Жагыдан жагы ончозы эбире.
Мелирейт, буулайт жер ле агаштар,
Менин де үлүш чамчам сүүнет...

* * *

Жалбырактар, өлөңдөр үстинде
Жалтыражат соок кырулар.
Кырыгытый бердим мен кенете —
Каарып ийди баштапкы кырулар.

* * *

Туруп келзем, турамды эбире
Туй бөркептир баштапкы кар.
Жангы кардан изимди көрөргө
Жаш уулчактый чыга жүгүрдим!

* *

Бистин үстибисте бу кызыл күн
Бийиктенг нени көрөт, неге сүүнөт?
Кандарын төгүжет калыктар бүгүн...
Же Күн суркурайт... Күн сүүнөт...

Калаштын баазы, бары-жоги
Керек беди — Күн ыраак...
Тирү кижинин жүктенген жүгин
Түнгөй ле билбес — бис ыраак...

Бир сананзам, бу кызыл Күн
Бистин эмес, — өлгөндөрдин...
Күүзүндө онын кунукпас үн: —
Каткырат ошкош өнөтийин...

Кан төгүжет. Оштөжөт калыктар.
Кандый күч! Сүрим түжет...
Карга бастырат ашту кыралар...
Кал үйе! — деп, Күн түкүрөт...

1992 j.

БИС КАНАЙДА БЕРДИБИС

Jaанга — jaан деп jол бербес,
Jашты — jаш деп килебес,
Канайда, калак, бердибис,
Канайып, кайда бертиндис?!..
Бызылып jат ончозы,
Бу ненин олjозы?!..

Ууры эт — уйат эмес,
Улус өлтүр — кинчектелбес!
Кандый алкыш качты бистен,
Кандый каргыш капты бисти?..

Бызылып jат ончозы,
Бу ненин олjозы?!..

Агаш-ташту бу Алтайыс
Артап, ээн арт калбазын!..
Jон jуртаган кайран jуртыс —
Jонjолой, баргаа бас койбозын! —
Базылып jат ончозы,
Бу ненин олjозы?!..

1992 j.

МЕНДЕ БОЙЫМНЫНГ ТЕНЕРИМ БАР

Менде бойымнынг тенерим бар.
Бойымнынг jерим, тилим бар.
Тенерим ле бу jерим,
Тил алыжып тындашсын.
Бүткен кылыгым, кеберим
Бу экүле бириксин!..

Јеримнин, тилимнин јаражын
Јектебей јерлежим тынзынзын.
Тенгеримнин бийик јажыдын
Телекей сезип, тындазын!..

БИР ОЙДО ПОЭТТЕР КӨӨРӨГӨН

Бир ойдө поэттер көөрөгөн:
«Бастыра телекейде коммунизм болор!» —
Поэттер белен белгени көстөгөн,
Болбос јарашты болдырткан олор!

Бу мындый кожонго бойым да бүткем,
Бүткениме бүгүн жүзим кызарат.
... Төрөлим менин эмди де телкем,
Је төгүнге ле торого ол кыстадат.

АЛТАЙ ПОЭТТЕР ПУШКИНДИ КӨЧҮРЕТ

Алтай поэттер Пушкинди көчүрет,
Алтай сөстөрдин артыгын бедиреп.
Пушкиннин жылтызы куулгазын көрүнөт,
Билбеген бийикте нени де белгелеп.

Пушкиннин тенгеризи јажытту ла бийик,
Бир-бирүбис јеткей не ого?..
Пушкиннин куштары јалакай ла кийик,
Бир-бирүзи киргей не колго?..

Јерлеш поэттерден мен де артпаска
Јеткерлү маргаанга база кириштим.
Агару поэзия агынына аспаска
Алтай сөстөрдин аптузын кетештим.

Пушкиннинг сөзининг жаркыны алтайлап,
Бир кезикте жалтырап эбирет.
Онон ойто карануйга кайкалап,
Кандый да алыска кайыла берет.

Алтай поэттер Пушкинди көчүрөт,
Онын сөзиндий сөстөр бедиреп.
Орус ойгор бистерди көдүрөт,
Олжолу кеендиктин жолдорун белгелеп.

ТАКТАЛГАН ЖОЛЛО

*Бистинг ороондо жашөскүрим литерату-
рага такталып калган сок жаңыс жолло
келет: баштап балдардын садына, онон
школго, онон литература сүйүгени көни
ле — издательствого...*

Газеттерден

Бастыра ла балдар чылап, энеден чыккан,
Чуулар чыктыдып, кабайда жайкалган.
Онон отуруп, энмектеп баштаган, —
Турған, жыгылган, баскан... барган.

Бастыра ла балдар чылап, «Энем»
деп айткан,

База да өскө сөстөргө үренген...
Онон балдардын садына барган,
Онон он жыл школго үренген...

Же үүре-желелерден башкаланып,
Үлгерлер кенете бичип баштаган.
Онон арыгызы — озогы ла жолды такташ,
Ол ло жүрүм, ол ло катандаш:

Баштап ла издательство эжигин ачыш:
Баштапкы тушташ, баштапкы жарамзыш,

Баштапкы жуунты, баштапкы гонорар,
Баштапкы уурташ: — күндүлө,—
канайдар.

Оноң арыгызы: жуулыш, жуундаш,
Жүрүмгө жарамык жол талдаш.
Кемдерге де бирик, кемле де жуулаш,
Кемге де күйүн, кемле де жуукташ.

Оноң ойто ло озогы жолды катандаш:
Көп жанына көч, көрбөөчи бол, жугуйлаш...
Шыралап жадып, база бир бичик чыгар,
Билдирбей үстингле өйлөр өдүп ле жадар...

База не де керек жок: — озогы ла жолло:
Билгенинче бичи. Чыгар. Божогон. Ол ло...

МЕН АЛТАЙЛАП БИЧИЙДИМ

Ўлгерлеримди менин орус тилге
Орус ла еврей поэттер көчүрет.
Көксимди жарыткан најылык белге
Көчүриштен улам, кезикте өчөт.

Оруссыган еврей көчүрген учун,
Чулу орустар ўлгеримди албайт.
Жабарлаш эмес, мынызы чын: —
Жажыды жогынан жүрегим айдат!

Су-орус та поэттер көчүрзе,
Сурактар түнгей ле жеңилжибес:
Ондый ишти журналга экелзем,
Ойто еврей ого жол бербес...

Мен эки кызу оттын ортодо
Эр жажына күйүп жүредим.
Үлгерлерле кожо узун жолдордо
Үзүлбес эки буудак өдөдим.

Мен — алтай үлгерчи. Онын да учун
Алтайлап сананып, алтайлап бичийдим.
Бу да үлгерде чындык учун
Буруладарым мен. Бойым биледим...

* * *

Кискелер ле чычкандар болуп,
Ойнобозым мен слерле кожо.
Кудайдан түжер өскө болуш,
Күр-көксимде өскө кожон...

Кискелер ле чычкандар болуп,
Канча ла кире — слер ойногор!
Мааражып ла колболуп,
Мак табылбас, — ондогор!..

Кискелер ле чычкандар болуп,
Күүнге тийбес кайты, нөкөрлөр?..
Чындык — ол калыктан да бийик деп,
Кайдан билереер слер, — нөкөстөр!

...Жаантайын мен жангыекан бойым.
Жолым башка. Билереер не..
Кискелер ле чычкандар болуп,
Ойноорго, байла, болор эмес пе?

ЖАМЫРКАКТАРГА

Болгон до жамыркактарга,
Болотон до жамыркактарга
Бойымнын айдар сөзүм бар —
Бүгүн оны угуп алыгар:

Жайым поэттин жамызына
Жажына да жүрүм жүрзегер,
Канайып та жаба бассагар,
Качан да ого жетпезеер!

ИЖЕМЖИ

Өлүп калзам сөөгиме
Өлөңдөрлө шылырап,
Өңзүрө сөзүм шымырап,
Өштүлөрүм келер бир тушта.

«Эрте барган эди» — деп,
Эмештен ичинде кемзинип,
Кемзи де, байла, сананар...
«Жаманымды ташта» — деп,
Жажытту айдар... сандыраар.

ЭМДИ МЕН ЖЫЛКЫЧЫ ЭМЕЗИМ

Эмди мен жылкычы эмезим,
Чаазын чоокырлап, үлгерлер чүмдейдим:
Эт те, сүт те элге бербезим,
Же этти, сүтти, калашты жийдим.

Этти, сүтти, калашты јийдим,
Эңчейип калган јангыскан отурым.
Мөлтүрүүш тамчыны тамчыга тизедим,
Тизип болбой, кенете оододым!

Кышкы соок кырларда конбой,
Карандаш алып, кижини јурайдым.
Ачуны, татуны көргүзип болбой,
Ак чаазынды јырта тартадым.

Кижиге кижі киленкей болзын деп,
Керсү, бийик күүндү өссин деп,
Өзөк-буурын жылыдып ийерге,
Өчкөн одын камызып берерге

Катап ла катап сөстөр талдайдым,
Калаштын, сүттин быянын биледим.
Кижилик ортодон кижини табадым,
Кижі болорго үренип јүредим...

Эмди мен жылкычы эмезим,
Жылкы кабырып, чыкпазым кырларга.
Је жылкычынын терин тегин ичпезим,
Иженип јадым колымда каламга!..*

УДАЗА ДА — УНДЫЛБАГАН ЎЛГЕР

Аннын чаабы аркада
Азып јүрген болбаайзын...
Аланушты аштайла,
Јалап турган болбаайзын...

* К а л а м — перо, ручка дегени.

Менин кызым кабайда
Ыйлап јаткан болбаайзын...
— Адазы јок сурас! — деп,
Айтыртып турган болбаайзын...

1958 ј.

ТҮНДЕ ЛЕ ТҮШТЕ

Түште мен улусту оромдо
Түнгеј ле јангыскан түймеен ортодо.

Түнде дезе, туйук турамда —
Туйуксыныш менин туурамда.

Кичинек уулчагым уйуктайт,
Киленкеј тымык унчукпайт.

Күрен «күчүк» койнында,
Күрен «айу» — каруулда.

Түнде келет түштинг кебери: —
Тенгис, телекеј, улус, тенгери.

Түште билбезим, мен кайда...
Байла, бойымла бойым куучында.



ЈУРҰМ. КИЖИ. ЧАК.

ООРУ ЈЕРИБИС ОНТУУЛУ КОРЧОЙОТ

Оору јерибис онтуулу корчойот,
От-јалбышту көчкөлөр коскорот.
Ороондор сайын күкүрттер торгулат,
Ондо ло мында кан төгүлет...

Ондо ло мында түбектер түнгүрлейт,
Оору јерибис тонот ло торолойт.
Онын үстинде тегери карарат,
Ол унчукпай, каранга каткырат.

— О, Кудай! — деп, бөрүгим уштыдым, —
Оору јериме болуш! — деп мўргидим.
Је тегериден кимирт мен укадым,
Телекейди, улусты, бойымды кармадым.

* * *

Алтай кижиги эжигин
Азыйда ачык артырган.
Карачкыда бойы эжинген,
Же күүнинде — күн жарыган.

Эмди бистин эжиктер
Эңи де сомокло бөктөлөт.
Жакшы, жалакай ээжилер
Жадалап ийгендий, — жоголот.

Айдан, Күннен, Жылтыстан
Алтайлар бүгүн коркор бо?
Атом ачкан бойыстын
Айлысты сомоктор корыыр ба?

КАРГЫШТУ ТҮШТЕР

1

Мен түш түждөндим...
Түжиме түшкөн каргышту талада
Өскө кандый да агаштар жок, —
Өскөни жангыс ак кайындар!

Кайда бистин байлу мөштөрис,
Кайдаар кайылган баатыр тыттарыс. —
Кайда камык өскө агаштар?!..
Мында ончозы бир түңгей,
Бу кандый кунукчал телекей!

Катап ла мен түш көрдим...
 Түжиме түшкен экинчи талада
 Өскө кандый да куштар жок, —
 Өскөлөп каактажат жаңыс каргаалар!

Калактажып, озор каргажат,
 Кандый да секке түшкилейт...
 Кайда кожончы тоорчыктар,
 Кайда күүктер, турналар, —
 Кайда өскө көп куштар?!..

Кем мени бери экелген,
 Карыкчалду кандый жерде мен?!.

Учинчи катап түш көрдим...
 Түжиме түшкен бу талада
 Башка кандый да калык жок, —
 Бастыразы ла бир ук улус!..

Мында жаңыс ла озордын тили,
 Мында жаңыс озордын кожонгы,
 Озордын кыймыгы, озордын кылыгы,
 Озордын жаңыс жагдаган жаңы...

Мен түш түжендим...
 Түжиме түшкен ол талада,
 Кайда өскө өзүмдер, агаштар,
 Кайда өскө ан-куштар,
 Өскө тилдер, калыктар кайда,
 Өскө кожондор, бийелер кайда?!.

Түженген түжимнен бойым коркыйдым,
 Түниле уйуктап болбой конодым...

АЛБАТЫМ, ТӨРӨЛИМ, ЖҮРҮМИМ

Албатым, Төрөлим, Жүрүмим,
Айдыгар,—

жүс ле жүрек бар ба слерде?
Сурактар көп. Көбине жүүледим...
Же бар ба, болор бо ырыс кижиде?

Каруу беригер, Төрөлим ле Албатым,
Кижичун кем бүгүн каруулу?
Кийнистеги канды, төгүнди кайкайдым! —
Кижини кем корулаар учурлу?..

Калыктар ортодон калапту улус —
Каткан, өлгөн, өлтүрткен түрмелерде.
Кудай бар болзо, ого до угус,
Ол до актабас — алкыш жок сенде!

...Бисти бийлеген бастыра башчылар
Бажынан ала балкашка уыматты!
«Албаты өштүзи» деп аттырткан улустар
Агару ла акту деп бүгүн акталды.

...Албатым, Төрөлим, Жүрүмим,
Ак-жарыкта, айтсагар, чын болор бо?!
Кем билер бүгүнгизи, айса, эртен

каргада
Каралашпас туш качан бир жоголор бо?..

КРЫМДАГЫ АЛ-САНАА

Амырап келеле Крымга
Амырап болбой кыйналдым.
Казыр ла курч сурактарга
Катап ла мында кыстаттым!

Крымда татар јон кайда?..
Кайран јеринен сүрдүрткен!
Ыраак, өскө талаларда
Ырызын бедиреп сүрдеген.

Татар јоннын онтузы
Талайдан меге угулат.
Татар кожоннын кунугы
Таштарга, салкынга табарат.

...Амырап келеле Крымга
Ачу санаага бастырттым.
Татарларды узак кыйынга
Сталин сүрүп, бактырган.

Учында Хрущев Крымды
Украинага теерип сыйлаган.
Уйатту мындый кылыкты
Ундып, — канай ундыйтан?!

Өскө тергееде ээ болуп,
Өткүре удаарга уйат эди.
Айдуда татарлар ачузын билип,
Айтканымды Украина уккай беи?!

ОЧЫРАТТАР

Алтай тилде «Очередь» деп сөс јок.
Азыйда, байла, очыраттар болбогон.
Бүгүн кайдаар ла бас, бастыра јол, —
Барып ончозы очыратка мондолгон!..

Ондор јылдарга квартирага туруш,
Онын учун ооры, өл, — өлгөнчө тартыш!
Эмди келип кабакка очырат,
Этке, сарјуга, сакырга очырат.

Туйук бу тузактан качан чыгарыс,
Туттуртпай тууралап, кайдаар барар?!.
Акыр ла, ару кей учун очырат ачарыс,
Ару суу учун аар-түбек бактырар.

Айтсагар, ак-жарыкка мен не келгем?
Айса, очыратка турарга мендегем?..
Орооныста очырат жок бар ба жол?..
Жангыс ла өлүмге очырат жок!..

КАРА БӨРҮЛЕР

Карангуй ла туйук түндерде эмес,
Каран бастыккан түжимде де эмес,
Айас ла жараш таң да жарыза,
Албаты сүүнип, амырап та жатса,

Кара бөрүлөр мени эбирет,
Качалан-түбектер эдерге эптежет.
Жемзенип, кынзыжып олор желгилейт,
Жыгылар жеримди кетежип жүргүлейт.

Алтамдарымды жыткарат кара бөрүлөр,
Айлымды тындаалайт кара бөрүлөр.
Кара бөрүлөр — ичинде көрмөстү,
Кара бөрүлөр — көспөкчи көстөрлү.

Олорго мененг эмди не керек?!.
Олорго мененг кандый түбек?
Жажырып койгон жөөжө менде жок,
Жайладып алар жамым база жок...

Айса, үлгерлик жолдыгым түймедет,
Ас жайалталарын там түжүрөт?..
Айса, ачык, кезем айдыжым чочыдат,
Аалга эжиктерин ачты деп чондырат?..

•Je уйкузынан астыгат кара бөрүлөр,
Улаартарга мени ченежет бөрүлөр.
Тамагымды кајаарга таң ажат олор,
Таң атканча кынзыжат казыр торолор.

Je мен — октоп койгон јеткерлү мылтык,
Ондоп јат бөрүлөр — олор кортык...
Мылтык јастыга берерденг айабас,
Јастыккан тушта, — ол јастырбас!..

1988 j.

ЧУИ ОРӨ ТАНКТАР ЧУБАЖАТ

Јуучыл танктар Чуй өрө чубажат,
Јуу-чак белгелеп байла, чукталат.

Туйук тууларды тургуза чайкалтып,
Турган јурттарды түймедип ийди!..
Темирдин күзүрти тенгери чочыдып,
Телкемдер уур күүге бүркетти!

Јер-Алтайыс бүдерден бери
Јеткерлү мындый ийдени билбеген.
Ак-Бырканду агару тенгери
Аар-түймеенге бүгүн бийлеткен!

Ак-малыбыс кенете чаксырап,
Арка-тууларга качкылай берди.
Кийиктер коркынчак истер чачкылап,
Кинчекти сезип, көрүнбей барды...

«Кайракан, Кудай!» — деп, айыл ичинде
Карган эмеген арчын күйдүрет: —

Шыралу јериме килегер!» — деп,
Шыпшанып, колдорын санг өрө көдүрет.

Кижининг, јердинг тын-өзөгинде
Канду чактын казыры чагылат.
Өлбөскө, жүрерге бу өзөктө
Өркөлөр дө ичегендер сайын чогылат...

Јуучыл танктар Чуй өрө чубажат,
Јуу-чак болор деп, Алтайды чочыдат.

1990

* * *

Алтайлар ортодо министр јок,
Алтайлар ортодо малчылар көп.
Алтайлар ортодо космонавт јок,
Је үстисте тегери көктөн көк!..

Алтайлар бүдерде садыжып билбес,
Алтайлар јангыс саттыртып билер.
Је алтайлар бүдерде садынып билбес! —
Садынганча, — адынып өлөр!..

Азийгы ла бойы алтай улустар
Арка-тууларда малын кабырат.
А Кавказты јеериген баскын уулдар
Каарган этле бисти каарат...

Алтайлар мылтыктанг чечен адар,
Је ачаптып андарды олор кырбас.
Алтайлар айтса, чечен айдар,
Айткан сөзинин канады кыркылбас!

Алтайлардын айткан алтын сөзи
Арткан бастыра тилдерле јенижер.

Алтай кижининг жыкпык көзи
Айла, Күнле, Космосло билижер...

Je алтайлар ортодо министр жок,
Алтайлар ортодо космонавт жок.
Ас албатым — алтай жон,—
Артканы — өлбөскө тартышту жол!

1988 j.

ЭКИ СӨӨКСАЛГЫШ

Бистинг бийик Алтайда,
Бир ыраак ол журтта

Олгөн улус жууйтан,
Оксөп-ыйлап жуулатан

Эки башка сөөксалгыш—
Эки башка күүн-сагыш:

Бирүзинде жаңыс мусльмандар,
Бирүзинде — орус ла алтайлар...

Жүрүмде айдылбас жажытты,
Жүрүм бойы ла жартады:

Олзө дө орус ла алтайлар—
Оскөлөшпөй, нак жадар!..

1988 j.

ОРДЕН

Орден ле алган кийнинде,
Ол нөкөрис өскөрдү.
Корголжын болуп кенете
Орден ого көрүнди...

«Көк темирди кызытса,
Сынарын билбес деп,
Көк-тенекти көкитсе,
Өлөрүн билбес» — деп,

Кемди де эмди ол нөкөр
Керекке алып, тообойт.
Орден — топпок, — ондо, көр,
Оныла улусты төбөлөйт.

1988 j.

* * *

Менин кичү де уулым
Алтай эненин эмчегин эмген.
Уур салымду алтай угым
Ундылган узак чактардан келген.

Же алтай тидимдү жаш уулымнын
Айткан тили, канайдар, орус.
Үргүлжикке жүткиген жебрен угымнын
Үзүлүп жатканы бу ба, улус?..

* * *

Жаан телекей үстинде
Жаан калыктар кандый көп!
Менин жонум ас ла төп,
Же салымы, сызы көксимде!

Улу калыктар калыгымды
Уур түнле базыраp аргалу.
Улалтпай тирү канымды
Буур, базынар күүндү...

Бастыра чечектер бар тушта,
База бир чечек не өспөс...
Бастыра тилдер көп тушта,
Менин тилим не болбос?..

Учурым бар. Ол учун
Бажым бийик — онызы чын!
Чымалы ошкош чыт-бөкө
Калыгым бар: — мен бөкө!

ЛАТЫШ ПОЭТ МАРИС ЧАКЛАЙС
АЛТАЙДАҢ АТАНАР АЛДЫНДА,
ОНЫ ҰДЕЖИП АЙТКАН СӨС

Марис Чаклайс—
Менин нөкөрим.
Алтайды айылдап,
Албатымды алкап,
Айлына атанып јат.

Не коркышту ол мендеди,
Менин айлыма не кирбеди?
Тагылду одыма колын јылытпат,
Талканду-сүттү чайымды амзабат.

Јебрен јеримди
Јектеди эмеш пе?
Айса, јерине
Јеткер түшти бе?

Лок,
Лебрэн Рига јеринде ле бойы,
Домский мўргўўлдин кўўзи торгулып,
Даугава-суу ўстинде
Табылу, томду тымырайт.
Алтын чачту латыш келин
«Аве, Марияны» —
Анда кожондойт.

Марис Чаклайс —
Чындык поэт...
Чындап та, коркышту
Неге менгдеди?..

Чадырыма менин
Не кирбеди,
Чакыда адыма:
Не минбеди?..

Эмди ле ырымдап мен кўрзўм,
Европа јерине элден ле озо,
Эски Рига ўстине бўгўн
Эркиндў, јиит, је бис билбес,
Јирме биринчи чак
Једе конуптыр...
Онын да учун Марис Чаклайс
Ойто јанарга бўгўн чаксырайт.

А мен дезе,
Ўскў кўрўш ле кемјўнинг кижизи,
Айса болзо, кайдан билер,
Ўткўн чактыг ла јўрўмнинг элчизи.
Онын да учун эки кўзим
Эки аалга кучкаш болуп,
Элейтип учат Рига јаар,
Рига јаар, Рига јаар,

Јаңы јантырган Чакты көрөргө,
Чаксырашкан латыш јонго јөмөөргө...

Чып ла чын,
Марис Чаклайс,
Мени тыгдап сен уксаң,—
Мен өскө чактын,
Өскө кемјүнинг кижизи.
Онын да учун көксимнен
Јула-кудум бүгүн уштулып,
Куулгазын коңыр куу болуп,
Сениле кожо,
Сенин јерине,
Серемји јоктон шуға берди.
Алтын талай үстине
Алтай кожон чөйөргө.
Јебрен латыш јеринде,
Јирме бир Чакты көрөргө...

1987 ј.

БИС — ӨТКӨН ЈУУНЫН БАЛДАРЫ

Бис — өткөн казыр јуунын балдары,
Јуулашпазас та, јууда болгоныс!
Кара Торонун сары балдары
Корондогон — канысты — орой болгойдыс!

Менин үйемнинг көп сабазы
Ак-јарыкка чыкпай да өлгөн.
Агару сүүштин амтамын ла сызын
Адалары онын сеспей өртөлгөн.

Бис — оорунын, онтунын омок балдары,
Ончо бар буудакты — октый өдөрис!
Оскүс-жабыстын өн-сүри, бистен бар ары! —
Өлбөскө очөжип, бис өрө өзөрис!..

Менин үйемнин көп жаны кайда?..
Менин үйемнин тыныжы кыскарат.
Оскүс үйем бежен ле жаштуда,
Оскүске бойынын балдарын артырат.

Же тирү болоры, жүрүмле барары
Түгенбес сүүнчи — жолысты өдөрис!
Бис — өрттин, өлүмнин, ыйдын балдары,
Онын да учун эрте өлөдис...

ТОР БАЖЫНДА КИЖИ

Айлынан ыраакка ол жорыктап,
«Ас калыктын адынан» жаактап,
Азыйгы ла бойы тынзынып жүрет,
Айдынып, чертенип, алкыжын жетирет.

«Жаан карындаш!» — деп, жада түшкедий,
Жылбындайт, желет ол түлкүдий...
«Орус калык!» — деп, ол жылбаарат,
Онбос жылан кебин жажырат.

Көстөри каткырат, күйет, жашталат: —
«Коммунист партия башту башкарат!»...
Көөрөмин токтодып, соой түжет,
«Бир ууш бис — деп, уур үшкүрет, —

Партия өлзө, — бис те өлөрис!..
Бар өмөлө — бат бис өзөрис!» —

Бачымдабай ајарат бастыра залга,—
Баш болзын, бегиске, бастыра јазалга!..

«Тилде сөөк бар эмес» —
Төгүлет шуурып, төгүнчи чилекей.
Улус оны мында билбес,
Уккулайт, көргүлейт, көстөрин чинбей...

... Је ас тоолу калыктын адынан
Ат јакшызын ол талдап минген.
Айдары јок торо до јылдарда,
Ай кеберлү кайкалап јүрген...

Оскүстин болзо өлү колынан
Окпө блаап, јажытту јиген.
Күн јалаалу бу Алтайдын
Күскүзи болуп, јалтырап јүрген...

Кедейе јадып, бу ла айлынан
Кеен «Волгалу» ишке ол барар.
Эңир кирзе, ойто айланып,
Эреен-тереең эзирик бурылар.

Калтырабаган, тонбогон, аштабаган,
Канчаны јуткан — кардына тыккан.
Колына качан да кату иш тутпаган,
Карын туйкаайын алып кайыккан...

Јайалтазы јаан улустар табылза,
Јакалап, јабарлап кулга түжүрер.
Кара тамыга оорды тайза,
Кажатта туруп, карыкпас, түкүрер...

— Базыдын башка — бат онын учун..
Кожонын коронду — коронын учун... —
Очти, өлүмди шак менен аларын,
Оскө талада сен јыдып каларын!..

— Алтайда — эн артык поэт кем?..
— Айдыжы јоктон, — јаңыс ла мен!
— Алтайда — улу ученый кем?..
Артыгы јок!.. Јок дедим!.. Мен...

— Алтай јанжыгулар — озор менде,
Алтай культура — кўрмўўзи менде...
Драманын, прозанын тыны — мен!
Тындайтан, угатан ўредўчи — мен!..

Сөөмдөп, кемјип мени болбозоор,
Сөгўп, је кемигер мени сөгөр?!
Ончогор багынып, ондогор... бодогор, —
Озолоп, је кемигер мени өдөр?!.

Оосло айдар озогы фольклор?..
О, калак!.. Ол — мен!.. Мен — фольклор!
Агитация, политика?.. Бойыгар бодогор,
Бойым мен политик!.. Политик ле ойгор!..

Обкомдо, ороондо мени билер,
ЦК-дан берилген меге сыйлар!..
Кайда, — мендий өскө бөрўлер?..
Бөрўнинг балазы да бөрў болор!..

... Оборы јоон онын төжинде
Ордендер, медальдар — көс кылбыгар!
Уйуктап та јатса, ол түжинде
Улусты јакарып, јамандап јадар!

Је кезик арада ол кыйналат,
Кенете улаарат, кынзыйт, кыйгырат...
«Калас каралаган сен бисти!» — деп,
Караңуйда келет кандый да ўндер...
«Кемге де бис керек јок!» — деп,
Кезедет, бурулайт кенје ўлгерлер...

Je эртеезинде ээзи чек ле өскө,
Өскөрө берет көстинг ле көскө!..
Кайда жуун — ол жуунда,
Кайда жаандар — ол жанында!

Кайралдары тоомжылу канкырап,
Калажырабас үни катап ла калырап,
«Ленин, партия, нажылык!» — деп,
«Перестройка ла бешжылдык!» — деп,

Билинип-билинбей ойто ло бийиркейт,
Бийиктен женүге бистерди «белетейт».
Сөстөринде, үнинде — өскө үн,
Көстөринде, жүзинде — өскө күн!..

Көрзөгөр дө, колдорын! — кайкалайт, учат!—
Көөрөзө, өштүзин де окшоп ийер!
Туйук сурактар — тургуза ла качат...
Трибунадан, калак, качан ол түжер?!

Канча өртти ол камыскан,
Канча карануй оролор каскан...
Каралап, камыктын баштарын баскан—
Карызын, жүзин канга уйматкан!

Кечеги күндердин кеп-кереези,
Кеендиктин кенже ол кемжүүзи.
Төрдө отурат ол соксойып...
Төңөзөк кептү эм содойып...

... Je калжу мүркүт неге де серенди!—
Канкас этти... баш серпиди...
Чындаптан озогы, жаш бойыдый,
Чычканак көрүп ол ийгендий...

Жердеги жемидин эмди ле теберге,
Жетирбей качса, жаба жедерге

Канаттарын капшуун талбыйт ошкош,
Канап, чокып јуткадый ошкош...

Белен качып, јемиди барбас,
Белин быжу ла кайра тептирер.
Туй тумалаар, оны тындырбас,
Тындуга ла тургуза јудуп ийер!

...Је чүмеркеп бүгүн төрдө отурат,
Чүмдү кебиле туй оронот...
Карып калдым деп бир сананбайт.
Кайыырга, кабарга бу сандырайт...

«Арыктын санаазы јаан» — деп,
Албаданар күүндү алсогор деп...
Учуп ол болбойт, уур талбынат,
Учар кайа — тын тудат...

1988 ј.

ПАПОРОТНИК-ЧИЛГЕМ

«Папоротник» деп өзүм —
Алтайлап айтса, ол чилгем.
Башкадан башка ийделү,
Башка бүткөн салымду.
Устине түжет өрт, өлүм,
Өлбөйт, өзөт — эр чилгем.
Айса, аңылу ол тынду,
Арјанынан тыңытту?..

... Атомнын јелбис одына
Артар, чыдаар неме јок!
Таштын. темирдин ордына
Артат жаңыс күл ле кок!

Тенгери, јер, телекей—
От болуп кызарат,
Оодылат ла сайалат,
Ончозы мында кайылат!..

«Папоротник» деп өзүм—
Алтайлап айтса, ол чилгем.
Болгон ло јерден өспөс эр,
Бойынын јерин ол билер!
...Нагасакиде мен болгом,
Болуп, ондо ондогом;—
Кандый өзүм — ол чилгем,
Канайып азыйда билбегем?!.

Је Нагасаки јеринде,
Атом түшкен кийнинде,
«Папоротник» деп өзүм—
Алтайлап айтса, ол чилгем
От-көмүрден, күлден
Ойто өскөн — чилгем!—
Өлтүртпеген өштүгө,
Өчөш болгон өлүмгө!..

...Алкыш болзын, Кудайга:—
Атом түшпеең Алтайга!..
Је арткан өскө түбектер—
Түренилер, тимулар,
Туткунду кара оорулар,
Тууларда казыр јуулар
Канайып кырбаан јонымды,
Канайып кыспаан јолымды!

«Папоротник» деп өзүм—
Алтайлап айтса, ол чилгем,
Кижии кайкаар ийделү,

Кин-Алтайла колбулу.
Нагасакинин кийнинде,
Алтай төрөл јеримде
Чилгемди көрүп, мен сүүнгем,
Чын жүректен мен сүүгем!

Астап калган албатым
Бу өзүмге түп-түней.
Базындырган, бастырган,
Бастыра кырыл калбаган!..
«Папоротник» деп өзүм,—
Алтайлап айтса, ол чилгем,
Өлбөйт — өлүм кызарда,
Өрт-јалбышла кыйнаарда,
Өзөт алтай тууларда,
Өзөгимнин бойында!..

К И Ж И

1

Кижи жүрүмин жүрерге
Кандый кинчек көрбөгөн!..
Улу ла уятту јенүге
Једерге көпти ол көмгөн.

Койды, уйды өлтүрген,
Койонды, өркөни ол јиген.
Учар кушты андаган,
Улуны, төөни «ажаган».

Бурузы јок тийинди,
Бурулу казыр бөрүни—
Ончозына тидинген,
Орчыланды тинтиген.

Јенгүден јенгүге једерге
Јер-айакты канаган.
Сууны, нефти јударга
Суузыны эм де канбаган!

Аргалу болзо Айды,
Агару Быркан-Күнди
Эмди ле јуда ол салар,
— Ээзи мен! — деп тынзынар.

Бир сананзам, киж
Бийтке де ол турбас!
Је кийик онын «ижин»,
Кинчегин телекей бадырбас!

Кижиден јимекей не де јок,
Ого ончозы: — ас ла ас...
Кандый болор келер јол,
Калак, киж, сананып бас!

2

Сенде эки көс бар,
Эки будын, колын бар.
Јүрегин, јүлдин, бажын бар,—
Бастыра бүдү сенде бар.

Је киж болорго бу ас,
Кийикте де андый үлү бар.
Килтире, јен, ичкери бас,
Је кижиде өскө темдек бар!

Эртен өдөр јолдорго
Энчикпей күйзин эт-јүрек.
Ундыба! — Киж болорго
Уйалып билер јүс керек!

Јаңыс та кижі јалаңда
Јуучыл болор аргалу.
Је јаңыс ла акту бойында
Чындык болзын агару.

Јаңыс ла сенин көксинде
Јалтанбай күйзин чын жүрек.
Јалакай, чокту көзинди
Бөктөбөзин чел-түбек!

Сол јараттан серпилип,
Он јаратка согулба!
Войыга бойың серенип,
Вош салынып, садынба!

Чыга баспас јолында
Чындык болзын агару.
Јаңыс та кижі јалаңда
Јуучыл болор аргалу.

Кажыбыста ла бир жүрек,
Је сакыйт оны мунг түбек.

Кижі — ол жүк ле кижі,
Кандый ла болор јол- ижи.

Канайдар, кижі јастырган,
Катап база ла јастыккан...

Јыл, јыгыл, бийкке уч,
Је кижі болорго күчтен күч! —

Көчөгү жуук нажылар
Көнөтө келип найланар.

Кижи деп сени чек ундып,
Кийин көптү төрт улун...

Борсык калжанын бодонбөс,
Бозу — бодузын болгонбөс!..

Каткырап, челдеер, базынар,
Карарта будуп, казынар...

Уулыңды, кызыңды жамандаар,
Уйалбай, өнөңди жаргылаар.

...Жастырган өдим жаныскан,
Же билени жабарлап кайдатан?!

Күн өмөзим — мен кижин,
Килезен өмөш, сен — кижин!

Сүүнүп каскан ороңо
Сүксүрө бардын, сен ого...

Кажыбыета да бир жүрөк,
Же сакыйт оны мун түбөк.

Жыл, бийикте, жыгыл, уч,
Же кижин бөлөргө түңгөй ле күч!

КОРАН

Бу агару бичиктин табылганынан бери 13 чак өткөн. Ак-жарыктын алдында журтаган 800 миллион улус Коранды чеберлеп, айылдарында эн көрүмжүлү, эн ару айалгада туткылайт.

(Газеттерден)

Мусульман телекей аалгазыла
Мун жылдыкты бу бичик өткөн.
Je коммунисттердин каалгазында
Канча ла катап ол өртөткөн.

Je кезик коммунисттер Коранды
Кедери — тууларда, чөлдөрдө жажырган.
Мындый коркышту «коронго»
Мусульмандар түндерде бажырган.

Бажырган кижитуттуртып алза,
Бажы онын быжу ла базылар.
Кажаганнан оны чычкандар тапса,
Кыптарын кыркып, улай ла базалаар...

Кандый ла болгон кату жолыста—
Коммунист-мусульман Коранга бүткен.
Кайда да анда, кеен алыста,
Коммунизмге ойто ол кеткен.

Орооныста болгон шак ла ондый,—
Коранды коркыбай кем кычырат?..
«Чындык» коммунист — сокор октый,—
Чычкандарла кожо Коранга бажырат...

1991 j.

ТОНЬЮКУКТИН КЕРЕЕЗИ

...Улгерден озо.

1983 жылда бис, Туулу Алтайдын бичиичилери: Аржан Адаров, Эркемен Палкин, Таныспай Шинжин ле мен, ол өйдөги СССР-дин бичиичилеринин Биригүзинин чыгартулу делегациязына кирип, МНР-да болгоныс. Шак бу жорыкта жебрен тюрктердин ат-нерелү жуучылы, улу ойгорчы ла шүйлтеечи Тоньюкүктин кереезине барып, оны кайкап ла соныркап көргөнис. Онын кереези төрт кырлу узу-ун чакы-таштан эдилген. Ол кереестин эки жаныла, Түйштүк ле Түндүк жаар, гран-чийү аясту эдип, көс жетпеске жетире содон-содон таштарды чогул, узада улалтып апарган.

Тоньюкүктин кереезине тургузылган төрт кырлу чакы-таштын түйс ле жалбак жандарында жебрен тюрк бичик бистен көпти жажырат ла каран-туйугынан биске көпти шымыранат. Мындый ок жебрен бичик Орхонсуунын жаказындагы таштарда Күл-Тегин Каган-Каанга ла ойто ло Тоньюкүктин кереестерине ле ат-нерелерине учурлалат... Ол жебрен кереестерди ле бичиктерди эмдиги үйе канайда чеберлейт ле баалайт?.. Шак бу суракка мен бойымнын үлгеримде аяру эдип турум. Айдарда, алдарда «ТОНЬЮКУКТИН КЕРЕЕЗИ» деп үлгер.

Улан-Баатырдын жуугында
Улу Тоньюкүк кереези.
Турум онын жанында—
Туулу Алтайдын элчизи.

Теезелү таш кереесте
Тебрен түрктөр билиги.
Вилетен әдибие јеристе—
Биеке энчи бичикти...

Је Тоньюкүитин кереезин
Тагма әдип кем аткан?..
Көстөрим оны көрбөвин—
Көк јарамае! — Бу кайткан?!..

Октор тийген јерлерден
Овогы билик оодылган!
...Мөнгөл поэт жүректен
Мени мында өгдөгөн:

— Слердин Совет еолдаттар
«Соотоп» турбай... јайымда!
Чынды олордон сурагар,
Черүгер мында... јуугында.

Төнокичылар ол чылап,
Тоньюкүити не аткан?
Өскө керек јок чылап,
Өткөн өйлө јуулашкан!

Бу өөстөрдин кийнинде,
Варар-бадар јерим јок!
Өткөн чактар... өштөшпөк, —
Өлөтөн әмди тыны јок!

1983 ј.

ГАЛИЛЕЙ

Галилей — кем ол ондый?..

1564—1642 жылдарда журтаган
итальян укту улу ученый. Эмдиги
бйдинг механизмдерин шиндген.
Онон энчолорынан озо телескопты
тапкан. Оны шиндеп, оны билген.
Онын бу ла онон до дскө тапканда-
ры ла кбрө айткандары бойыннг
бйиндеги жанжыгуларга ла жандарга
удура болгон. Галилео Галилейди
Коперниктин үредүйлеринен ла айда-
ры жок жаан учурлу билимдеринен
мойношсын деп некегендер. Ол жангыс-
та катап јөнснбей, бойыннг ойгор
јолдорын онон ары улалткан: астро-
номия наукаларда айдары жок кбп
жангыртулар эткен. Айды шиндеп,
ондо кырлар барын билген. Тоолоп
тоозына чыкпас жангы жылтыстарды
тапкан ла ачкан. Бу биетин үстибис-
те кјүннин айланып турганын јар-
тап, бойына жаан шыра-түбек экел-
ген. Кату јүрүмдү, је мөнкүлик са-
лымду кижн...

Галилей!..

Сен Күннинг, Айдың, айлаткыштардың

карындажы,

Көрүлбес жангы жылтыстардың карындажы!..

Сен кижн болуп јерге чыккан ла чыдаган,

Је Кудай чылап, улуска ак-јарыкты ачкан.

Галилей!..

Сен бштөш лб блүмнинг ортозыла учкан,

Ол учушты токтотпой, эмдиге улалткан...

Ончо космонавттарды сен озолоп учкан,

Каргыштын ла каткынын үстине канадын

јайган.

Галилей!..

Ай, Күн, Жер — ончозы айланып жат деп,
Айтпаган ла ачпаган болзон,
Оштөтпөс лө өлтүртпес эдинг,
Өлүмди бойын — бойыңа экелген...

Галилей!..

Сен от ло суунын ортозыла,
Төгүн ле чыннын ортозыла,
Карануй ла Жарыктын ортозыла
Качан да өлбөс чолмон болуп учадын,
Улу чынды улуска бүгүн де ачадын!..

Галилей!..

Сенен озо Тенерини ле Жерди
Кемибис көргөн бистин илелей?..
Сенен озо, байла, болбогон
Бастыра турган бай телекей!

1992 ж.

СОКРАТ

*Жебрен Грециянын улу философ-
ойгорчызы болгон Сократ калам-руч-
ка алып, бир де бичик бичибеген де
болзо, же онын кайкамчылу жүрүмин
керелеген жетирулер, онын онбос
үредүзи өскө шүйлтечилердин, бой-
ынын чындык үренчиктеринин, —
Ксенофонттын, Платоннын, Аристо-
тельдин ле өскөлөринин де иште-
ринде артып, чактар түбин жарыдып,
бистин ойиске једип, јол-јорыгын
онон ары мөңкүликке улалтат...*

...Жараш эмес Сократ:
Тып-тырык тумчукту...

Тосток ло курч көстөрлү...
Жабыс сынду. Жаан ичтү...
Же жаркынду күндий маңдайлу.

Озо ло баштап Сократ
Таш кезеечи ус болгон.
Ташты тоогон. Ондогон.
Жонгон олорды... узанган.
Журукчы болорго умзанган...

Сөс былаажар... сөгүжер...
Сагыжы жалкын-от чагар!
Копло, төгүнле жеңижер,
Коркыбай, тартышка ол чыгар!—
«Бойынды — бойын ондоп ал...»

Тенерини, јерди билерге,
Тергее-государство бийлеерге,
Баканы, жыланды өлтүрерге,
Балдарды, агашты өскүрерге,—
«Бойынды — бойын ондоп ал...»

Баскын чылап, јолдорды
Базып өткөн өдүк јок.
Кижиге килебес јандарды
Јарадар јайылчак күүни јок!—
«Бойынды — бойын ондоп ал...»

Онду кийим ол кийбес,
Кеден кебин солыбас...
Аш артыгын талдабас,
Алакан јайып суранбас —
Бойын — бойы ондогон...

«...Билер улус — башкарзын,
Билбестер — јолдон јайлазын!»—

Ачыгынча айткан жаңдарга,
Албаданбас бойы жамыга: —
Войын — бойы өңдогон...

Онын да учун Сократты, —
Ойгор ло улу сагышты,
«Кудай жаңына бакпайт — деп,
Жаштарды жастыра баштайт» — деп,
Жаңдардын жабыс сарттары,
Жабарлап актуга сатлады:

Сократтын каны кызарып,
Саг өрө тирү чачылган!..
Аңзырап, макатып, кыйгырып,
Афин ойгорын тайылткан:
«Кудай каргайт, өлүм ал!..»

Онон бери каргышту жер,
Кандый да болзо, алкышту жер
Канча ла катап аңданган,
Канга, түбекке алдырган, —
Караны-Акты өңдоп ал!..

Карамы жоктон өштөжип,
Калжу, казыр өлүжип,
Канча очок, от соогон,
Калыкты калык солыган, —
Кайда чындык — өңдоп ал!..

...Сократ кемди де сатпаган,
Садынчактар оны сатлаган.
Ойгоры учун ол өлгөн,
Же от-жалкыны өчпөгөн: —
Войын — бойы өңдогон...

А ф и н ы — Жербен Грециянын төө городы.

...Сократтын агару сүнези
Сүмерлик алыста барадат.
Арттырган апту шүүлтөзи
Алтай жүрегим бактырат:
«Войыңды — бойың өңдөп ал!..»

1992 ж.

МАКСИМИЛИАН ВОЛОШИН

Жетенинчи жылдарда Крымда мен бичиичи-
лер жадып иштенер ле амырлар
Көктөбөдөгү Турада болуп, 1932 жылда
јада калган, је узак өйлөргө өткен иштери
ярлалбай ундылган јаан јайалталу поэт
ле журукчы Максимилиан Волошинниң му-
зей-туразын сүрекей соныркап көргөм. Мак-
симилиан Александрович кемге де түйгөй
эмес өттүрө жураган ла бичиген үс. Онын
ады-чуузы өмди өйтө өйгөһөп, өткен-түткө-
һө эл-жонды јангыдан кайкадат ла сүүндү-
рөт...

Волошин — Көктөбөнниң мөңкүлик өөзи.
Ол өлгөн. Онын сүнези
Эбирет өмди кайкалду Крымды,
Эрјинелү өрке ле өдиски кырларды.

Көк төгери бу ла алдында,
Көрүп јетпес аалга алыста,
Јаан обороы онын јайканат,
Јайым алтамдары табышту јангылат.

Варбак булуттый койу чачту,
Вукадан да артык ол чакту!..
Карадаг-туунын кару ијинизи,
Кайаларда, кейде поэттин илбизи...

Волошин бойы сан башка кижиге,
Бурылат биске кылыгы ла ижи.
Кижиге килеп, оны коруган,
Кем көргөн, — ол качан коркыган?!..

Революция тужында кажы да јанына
Јайылбаган эди. Поэт — јайымда!
Актарды кызылдар кылыжынан коруган,
Кызылдарды — актардан база качырган!..

Тенериден темдектү поэт ле јурукчы,
Тезинигип отурбас — тербезен ле јурукчы!..
Парижте, Мадридте артырган изин,
Россия кеендигин коруган изү...

Је Көктөбөни ончозынан артык сүүген,
Күнине, Айына, кейине сүүнген.
Тыныжыла тынат поэттин талайы,
Таштарда токулдайт танылу тайагы...

Јайалтазы устын мында өскөн,
Јажына өлбөскө — ол мында өлгөн.
Волошин — Көктөбөнин көрүмјик ээзи,
Көктөбөдө јоруктайт тирү сүннези...

1991 ј.

ТАИАХТЫНҢ КҮЛҮМЈИЗИ

*Таиах — автордын сананып тапкан јара-
жайы ба, айса, ак-јарыкта чын болгон ло
јүрген кижиге бе?.. Таиах — јебрен Египет-
тин каан-абакай келини. Ол Египеттин
фараоны Аменхотоннын абакайы болгон.
Аменхотон дезе, бистин эреме-эрадан озо,
1455—1419 јылдарында јуртаган деп.*

*шинжүүчилер бичигилейт. Таах — басты-
ра телекейде жарлу жебрен жаражай Не-
фертити деп келиннин кайын энези болгон
эмтир.*

Мен Көктөбөдө,
Максимилиан Волошиннин
Журанар, узанар кыбында...
Көстөримнин алдында
Көрбөгөн Египеттин каан-абакайы—
Таахтын кееннен кеен сүр-кебери,
Туйка жалакайынын бийик сүмер!

Ол өзөгимди өткүрө көрүп отурат
Онын күн билдирлү күлүмжизи
Жүзимди изидип, жүрегимди бактырат.
Бастыра бойымды аластап, арутайт,
Байлу сүүштин абыла аптайт.

Таах меге тымыксу күлүмзиренет,
Таш эриндери кыймыктайт ла күнделет.
Та кандый да жимирт мени кодүрет,
Танышпаган жараштын жажыдын көргүзет.

Кезикте көргөмдө,— торт ло толу ай,
Көк тенгери алдында көгөөн-жараш жай...
Эп-эрүүл бойымды ол келин эзиртет,
Эдиренги, илбизин сүүшле эбиртет.

Эрдимди онын эрдине тийдирзем,
Эренис жогынан окшоп ийзем,
Абакай эмди ле тындана бергедий,
Алтай тилимле куучындап ийгедий...

Мен Көктөбөдө...
Максимилиан Волошиннин
Музей-туразынан чыгадым,—

Јеңил, капшуун канатту ошкожым,
Јиит, јиргилјин ийделу ошкожым!

Јүрегимле мен кайа көрөм,
Таиажтын тармалу кўлүмјизи
Таптырбас куулгавын табышкак болуп,
Таныбаган сўүштин сўнези болуп,

Кўнүреген көпөгөш талайды уткып,
Кыскылтым ла оошкы тууларды уткып,
Кўнге, јайга, куштарга сўўнип,
Кўўнинин кўмүреел сўўжине сўрнигип,
Кийнимнен чыга көнгөн әмтир...

Мен әмди
Јеңилден јеңил ошкожым,
Јерге буттарым тийип-тийбейт,
Мен әмди
Јараш ла јаш ошкожым,
Јаан јук јардымнаң јайылат,
Јаңы јаркын өзөгимди јарыдат.

Бу — Таиажтын тармалу кўлүмјизи,
Бу — Кудайдын куркунду кўндүзи!

1991 ј.

Ай-Балык ирт.

ПОЭТТЕР ЛЕ КУШКАШТАР

Кытаттардын башчызы Мао-Цзе-Дун
Канайтса да Сталиннен тем алган.
Сталин — танытнае. Караңуй тўн! —
Поэттерле истемип, түрмелерде кадырган.

Мао-Цзе-Дун ненин де учун
Учкур канатту куштарла өштөшкөн,
Жайым куштарда жаркынду чын,
Онын да учун ончозын өлтүрткен.

Поэттер ле куштар жок болзо,
Бастыра телекей кунукка бастырап!
Онон үстибисте бу Күн жоголзо,
Орчылангы — эки «күн» базынар.

Ваштапкызы онын — «Сталин» деп адалар.
База бирүзи — «Мао» деп кызарар...
Же баш болзын! — чындык бар:—
Жайымды мактайт — поэттер ле куштар!

1991 j.

МЕНИН ҮЛГЕРИМ МЕНИ ӨЛТҮРЕР

Менин үлгерим мени өлтүрер,
Менин үлгерим мени күүдүрер.
Войы өрттөн качып чыгар,
Войы менен башка учар...

Кажы ла табылган уур сөзим,
Канымды ичип, мени карыткан.
Кажы ла жолдык жүректен өзүп,
Жүректин ижин, согултын кыскарткан.

Эменш те кемжү-кертү жогынан
Эбелген талага жолдоры жогынан
Жолдор ачып, мен жобогом,
Жарашты, кеенди мен жоктогом.

Жоктуга, жойуга болуш күүнзегем,
Жангыс ла бойыма болуш билбегем.
Түндерди түштерле мен солыгам,
Түрмелер ачсын деп үлгерле согушкам...

Эбелген ыраакта жажытту жерлерге
Энчикпей амаду мени жүткидер...
Менин учун жүрүм жүрерге
Менин үлгерим мени өлтүрер.

КОЙЧЫНЫҢ ӨЛҮМИ

Башкараачы да, бай да ол болбогон,
Болбогон ол улу поэт...
Бастыра жүрүминде койлогон...
Же салымнын түбин кем билет?..

Балдарына кийим табар деп,
Бистин городко ол келген.
Конор жерин бедиреп,
Гостиница келзе, — бербеген.

Акыр, канайдар? Кайда барар?..
Автовокзалга, байла, конор.
Түн. Кыш. Түмөн жылтыстар...
Оромдордо эзирик кожондор...

Кал-тенектер койчыны
Корый алды. Токтотты:
— Берет, биске акчаны,
Бербезен — берерис топпокты!

.....
Кадалган бычак ордынан
Кан кызарып, кыйгырды!..
Өлтүрөөчилер кийнинен
Өлү көстөри көр жатты.

1990 ж.

ЭКИ КАРЫНДАШ ЗАВОЛОКИНДЕР

Эки карындаш Заволокиндер—
Эрчимдү, омок, ойынзак уулдар.
Олор кайдан, олор кемдер?..
Карлу Сибирьден учуп чыккандар!

Эки карындаш Заволокиндер
Экранда ла Алтайда меге јолугат.
Јалакай таркадып, јакшынак эрлер,
Јайы-кыжы јаантайын јорыктайт.

Карындаштар колында орус чурана
Каткырат, сыктайт, карыгат ла бијелейт.
Јалакай улуска олор учурап,
Јүректерин олордын јажына бийлейт.

Јайалта бедиреп, бу эки карындаш
Јаландарла, кайындарла јажытту үндежет.
Орус көгүстен ойлобозын јараш—
Орустарды ойто чуранага үредет.

Заволокиндерди көрүп, мен де көөрөйдим,
Сақыбаган кеендиктин суруузын табадым.
Алтай топшуурды көрүп көкийдим,
Је арай ла бойым чурана тартпайдым!..

1990 ј.

БИСТИНГ ТУРАНЫНГ ПЕНСИОНЕРЛЕРИ

Олор ончозын уккан, ончозын билер:
Кем кече эзирик болгон,
Кемде, кандый айылчы конгон.
Кайда, канчийан ол ичкен,
Кажы квартирада, кемдер керишкен...

Олордын уккур кулактарынан,
Олордын көргүр көстөринен
Кем де, нени де жажырып болбос,
Көрүнбей не де өдө конбос!..

Кем кемле канайып айрылышкан,
Кем канайып жамыдан жастыккан,
Кем, качан, канайып өлгөн,
Кечеги кул канайып өксөгөн,—
Олор ончозын уккан, ончозын билер.

Олор ончозын угарга, ончозын билерге
Эрте тагнан ала энгир-түнге жетире
Эжиктер күзеп, тышкары отурат.
Каруулчык ийттердий, катап ла эбире
Карганактар шиндейт, ширтейт, ајарат...

1990 j.

КОЖОНҢ АЙДЫП БЕРЕЙИН

ЖАҢЫ ЖЫЛДЫҢ КОЖОНҒЫ

Жаңы жылла,
Жаңы жылла,
Шыранкай мениң албатым,
Шырага бактырбас Алтайым!..
Жаңы жылла,
Жаңы жылла!..

Айса болзо,
Жаңы жолло,
Жаңы жонло?!..
Же кайда бистин жаңы жол,
Кайда эмди жаңы жон?
Жолысты таппай азадыс,
Жорыкта жобоп,— астайдыс...

Же түңей ле,
Же түңей ле
Жаңы жылла,
Жаңы жылла!—
Шыранкай мениң албатым,
Шырага бакпас Алтайым!

ЖАРАШ КЫСТАР

Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Жиит чагымда слер кайда,

Кайда, кайда болгон эдигер?..
Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Жажаарымда эмди кайдан,
Кайдан качажып келдигер?..

Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Жаш тужымда слердий сынду,
Коо сынду кыстарды көрбөгөм.
Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Чырай-жүзим эм чырышту,
Же эт-жүрегим эм де көөрөм...

Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Көстөрөөргө, көрүжеерге
Көкийт карган кан-жүрегим.
Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Чечектен кеен эриндерге
Чек жиитширейт бу жүрүмим!..

Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Жиит тужымда слер кайда,
Кайда, кайда болгон эдигер?..
Жараш кыстар,
Жараш кыстар,
Жажаарымда эмди кайдан,
Кайдан ла качажып келдигер...

БАШТАПКЫ СҮҮШ КЕРЕГИНДЕ КУНУКЧАЛ КОЖОН

Бадыш кырлар бажында
Кар ла тандак окшожот.
Энгирги өдү салкынга
Эриккен жүрек октолот.

Энгирги өдү салкынга
Эриккен жүрек октолот.

Киш кабакту келиннин
Каткызы катап угулат.
Өчүп калган сүүш келип,
Өзөк-буурым ачыдат.

Өчүп калган сүүш келип,
Өзөк-буурым ачыдат...

Жерлик куунын кыйгызы —
Жер үстиле сүүш өдөт.
Жаш тужымнын ырызы
Жаргы болуп өйкөлөт.

Жаш тужымнын ырызы
Жаргы болуп өйкөлөт...

Кыскылтым энир алдында
Кызыл тандак кыйналат.
Бадыш кырдын бажында
Баштапкы сүүжим өлүп жат.

Бадыш кырдын бажында
Баштапкы сүүжим өлүп жат...

ЭРЕ-ЧУЙ ЈААР ЭРИГИП УЧКАН КОЖОН

Эре-Чуйдын апагаш тажын
Эрјине эдип меге сыйлаган.
Кара көстин карыкту јажын
Кайа көрүп, көөркий, арчыган

БАШТАПКЫ ЈАНАРЫ:

Эбиреде тайгалу
Эзен болзын, эл-Курай...
Эки көзи каткылу
Эзеним јетсин, Тамарай...

Онон карлу ээн талаңа
Ойто ло, көөркий, јуре берген.
Кандый јүрүн?.. Кажайган таңда
Каруу угулар: — кайран белгем.

ЭКИНЧИ ЈАНАРЫ:

Айландыра тайгалу
Амыр болзын, ал-Курай...
Ала көзи каткылу
Алкыжым јетсин, Тамарай...

Уур сүүжим кубал болуп,
Учында коксып, өчөргө јетти.
Је сүрлү тажын кос болуп,
Сүүш одын ойто күүлетти...

ЭКИ ЈАНАР — ЭКИЛЕЗИ:

Эбиреде тайгалу
Эзен болзын, эл-Курай.
Эки көзи каткылу,
Эзеним јетсин, Тамарай...

Айландыра тайгалу
Амыр болзын, ал-Курай.
Ала көзи каткылу
Алкыжым јетсин, Тамарай...

СЕНИН КӨСТӨРИН

Сенин эки ол көзін—
Ээлү ле эрке кучкаштар.
Айдылбаган ол сөзін
Алыстан меге угулар.

Алыстан меге угулар,
Ач-амырым аскыар...

Ойгонбогон күүнимди
Ол кучкаштар ойгосты.
Таныш эмес бир күүни
Тамырыма таштады.

Тамырыма таштады,
Тан ажыра кыйнады...

Эт-јүрегим комыдап,
Кучкаштарды корыйдым.
Калак, оны божодып
Ийеринен коркыйдым.

Калак, оны божодып
Ийбеске мен корыйдым...

КАРУЗЫШТЫН ЭКИ КОЖОНТЫ

1. Кыстын кожонду самаразы

Кас бажынча шаајынга
Кайылтып эткен черинем.
Канча күнге сананып,
Карыгып чийген самарам...

Эки катаптан

Эргегимнен кан соорып,
Эдип алган черинем.

Эртен-энгир сананып,
Эригип чийген самарам...

Эки катаптан

Кару, ыраак көөркийим,
Каруузын качан ийеринг?..
Карлар, жааштар өткүрө
Качан меге келеринг?..

Эки катаптан

2. Уулдын самара-кожонгы

Белекке берген жүстүгүм
Татап туру эмеш пе?
Бери ойто келбес деп,
Белгелеп сеге берди бе,
Белгелеп сеге берди бе?..

Айыл жанында мөш агаш
Артап туру эмеш пе?
Айланып сеге келбес деп,
Айтканын онын сестинг бе,
Айтканын онын сестинг бе?..

Белекке берген жүстүгүм
Татап калар жаңы жок.
Атанар тушта айтканым
Артап калар учур жок,
Артап калар учур жок...

Айыл төрдө мөш агаш
Артап калар жаңы жок.
Эр-жүректен айтканым
Энделип калар учур жок,
Энделип калар учур жок...

Алтай јерге јас келип,
Агаш бӯри јайылза,
Ак ла малыс јыл чыгып,
Ардак-семис тойынза,
Ардак-семис тойынза,

Кызыл-јеерен ол адым
Кылбырап турар чакында,
Кап ла кадык эр бойым
Каткырып турар јанында,
Каткырып турар јанында.

БОРИС УКАЧИН:—

БАЛДАРГА

ТАБЫШКАКТУ ЎЛГЕРЛЕР:—
ТАПЛАГАР

* * *

— Качан да болзо керектү,
Не јаантайын керектү?..

— *Калаш.*

* * *

— Санаанда јаантайын јаркынду,
Не јаантайын јаркынду?..

— *Ырыс.*

* * *

— Таппай, некеп турарын,
Нени некеп турарын?..

— *Чынды.*

* * *

— Түн түжерин сакып јат,
Түнди не сакып јат?..

— *Јылтыстар.*

* * *

— Канайтсан да ол туйук,
Канайтсан да не туйук?..

— *Карыкчал.*

* * *

— Качан да болзо караңуй,
Не јаантайын караңуй?..

— *Өлүм.*

ЭКИНЧИ КЕБЕР ТАБЫШКАКТАР

* * *

— Тату, тату. — не тату?..

— *Уйку.*

* * *

— Јүгүрүк, жүгүрүк — не жүгүрүк?..

— *Санаа.*

* * *

— Салдым, салдым — не салдым?

— *Салкын.*

* * *

— Чыкырт, чыкырт — не чыкырт?..

— *Кар.*

* * *

— Табыр, табыр — не табыр?..

— *Жанмыр.*

* * *

— Жалтырт, жалтырт — не жалтырт?..

— *Жалкын.*

* * *

— Күзүрт, күзүрт — не күзүрт?

— *Күкүрт.*

УЧИНЧИ КЕБЕР ТАБЫШКАКТАР

* * *

Бирүзи айдат: — «Түн жакшы»,
Бирүзи айдат: — «Түш жакшы», —
Не болотон? — Тап...

— Ай ла Күн.

* * *

— Бирүзи айдат: — «Сас артык»,
Бирүзи айдат: — «Таш артык» —
Не болотон? — Тап...

— Көгөзин ле јерлик согоно.

* * *

Бирүзи, «Төрөлим тенгис» дейт,
Бирүзи, «Төрөлим тенгери» дейт, —
Не болотон?.. — Тап.

— Балык ла Кучкаш.

* * *

Бирүзи айдат: — «Кар жакшы»,
Бирүзи айдат: — «Тош жакшы», —
Не болотон?.. — Тап...

— Чана ла Конек.

* * *

Бирүзи аркада: — «Кел ле кел!»,
Бирүзи саста: — «Кел ле кел!» —
Ненин, кемнин кыйгызы?.. — Тап...

— Күйүк ле Бака.

ЖАРАТПАС ЖАКАРУЛАР

* * *

Оттонг жаан неме жок,
Оны, калак, алтаба:
Казанынг отко азылар,
Калыктар отко жуулыжар.

* * *

Күнге сабар уулаба:
Күнненг чокту болбозын...
Жерди, балам, көдүрбе,
Жерди көдүр болбозын...

* * *

Оскө айылданг аяк ал,
Ойто куру жандырба!
Ол кижиге быйанду бол,
Ойгор жангы ундыба!..

* * *

Ийт — кижининг нөкөри,
Чочко эмес, теппей жүр...
Агдап барзанг, — кулагын,
Айылда артсанг, — каруулын...

* * *

Кандый да анчы сен болзонг,
Калак, турна атпай жүр: —

Көс жетпейтен телкемде
Көөркийлер эжер жүрүп жат.

* * *

Кандый ла анды өлтүрзег,
Көңкөрө, калак, салбай жүр:
Олордын сүнези жүр калар,
Ойто алу аттырбас...

* * *

Ээрдин жүзин качан да
Эжик жаар уулап, сен салба:
Ээзи онын эжиктен
Эрте барар — ундыба...

* * *

Атты болзо, сол жанынан мин,
Уйды болзо, оң жанынан саа...

* * *

Куру көнөкти карына
Каңкырадып илбей жүр:
Жаткан жонноң суранып,
Жаантайын куру жүрерин...

* * *

Айакты — күн бадыштан
Күн чыгыш жаар тутпас;
Айакты — колдын сыртыла урбас: —
Алдында сенин өлгөн кижиге эмес!..

* * *

Ат камчызын јастанып јатсан,
Азат-көрмөс сеге јукпас.
Ат камчызын кабайга илзен,
Азыраган балага кара јукпас...

* * *

Орой түнде эт јизен,
Оозынды отко үреле,— чык:
Эрдинген көрмөс јалабас,
Ээчип, истеп, ол барбас...

* * *

Аткан англа ойнобос,
Аайынан ажып, кайкабас,
Түгин отко өртөбөс,
Тудуп, сыймап, јажытпас:—
Ненин учун ол дезе,
Өлгөн немени өчөбөс:—
Өскөзи катап өлтүртпес...

* * *

Агдап бараткан ол эрин
Эмегени узак үдешпес:
Эриле кожо сүнези
Эмегенинин жүр калар...
Анга мылтык уулазан,
Алдына келип, чапчажар...

* * *

Кезик балдар бу мыны
Керекке де бодобос.
«Эстејикен эски» — деп,
Электеп мени айабас!..

* * *

Је болор, эм де көп,
Јоннын тапкан ээжилер.
Кижини кизи эдерге
Кичеенбеген бе элдер?..

ЭМДИ ОЙТО ЎЛГЕРЛЕР

ЭЛИГЕШТЕР

Энгмекти төмөн ээчижип,
Элигештер түжүп јат.
«Бир... эки... үч» — дежип,
Балдар оморды тоолоп јат.

Ээн арканын јигине
Элигештер кирледи...
Көк јаланга чыгарда,
Көөркийлер ойто көрүнди!..

Суртулдажып, ээчижип,
Сууга омор јууктап јат.
«Бир... эки... үч» — дежип,
Балдар ойто ло тоолоп јат.

Мойындарын суй салып,
Мөнгүн суудан ичкилейт.

Канкас эдип, серенип,
Каан-айасты илеелейт...

Тамчылу кара тумчуктар
Тырындап кейди жыткарат.
Ээн тымыкта табыш бар:—
Эликтер, байла, жыт алат.

Бис тынбай да тур жадыс...
Бирүбис кенете чүчкүрди!
Эликтер торт ло сур жылтыс—
Элбес, элес эдишти!..

«Бир, эки, үч» — дежип,
Бис капшайлап тоолойдыс.
Көстөрис ологго једижип,
Јетпей калды... јылыйттыс!

Јеп-јенгилчек сандары
Јерди, кейди чий барды.
Чебер тийген истерде
Чечектер өлбөй, арт калды!

1990 ј.
Ай-Балык јурт.

БИЛДИМ, БИЛДИМ, БИЛЕ-ЧОК

Билдим, билдим, биле-чок,
Биле-чок, биле-чок, биле-чок:—

Байлу туунын белинде,
Барбак мөштин бүринде
Бир тийингеш јуртап јат,
Бистен болуш сакып јат:

«Алтын мөжим кеспегер,
Айыл-журтым кертпегер!
Ал-тайгалар ээн артса,
Агын суулар соол калза.

Канайып, балдар, жүререер,
Канайып, неге сүүнереер?..
Адаларга айдыгар,
Ай-малтазын айрыгар!..

Мен слердий кичинек,
Je мен жоголзом,— чак, кинчек!
Нактанг нак журтайлык,
Нажылык чөрчөк жайайык!..»

Билдим, билдим, биле-чок,
Биле-чок, биле-чок, биле-чок:—

Айдын алтын чөрчөгин
Амадап айтсын тийингеш.
Күннинг күмүш чөрчөгин
Күүнзеп айтсын тийингеш...

Байлу туунын белинде
Барбак мөшкө тийбейлик.
Онын оошкы бүринде,
Ол тийинге килейлик!

Ар-бүткенис байызын,
Агы-кужы көптөзин!..
Билдим, билдим, биле-чок,
Биле-чок, биле-чок, биле-чок...

1990 ж.

Ай-Балык журт.

УУЛЧАКТЫҢ КҮҮНЗЕГЕНИ

Эмди мен кичинек эмес! —
Эмди мен — јаан уулчак.
Он эки јашту — јаш эмес,
Ол баатыр — Эр-Адучак!..

Эртен-энгир мен күүнзейдим: —
Энем ле адам керишпезин.
Шыралайдым, күзейдим: —
Школдо «Эки» келишпезин!..

Аланзып, чочып, мен сакыйдым: —
Адам эзирик келбезин.
Улай ла мен сананадым: —
Уйкумды түнде ол үспезин...

...Кыш болзо, јай сакыйдым,
Көк јаланга көмүлип јадарга.
Јай болзо, кыш сакыйдым,
Кырдан чаналу мен шуңарга!..

Көпти, көпти мен күзейдим: —
Көрбөгөн јерлер түжиге түшсин.
Је энг ле артык мен күүнзейдим: —
Энем ле адам керишпезин!..

ОИЫН БИЛБЕС ТАҢМАНЫ
ОИЫНГА ШЫЛТАЙ АЙДАЛЫ...

БУФЕТТЕ

Мен буфетте ажанып отурым.
Буфетчи келин —
Бийиктен бийик јамыдый...

Кезик арада кебери
Генерал кептү кедейет.

Кажы ла кижиге
Каруулу бийиктен
Кату ајарат.
Кажы ла келгенди
Кајаар күүндү!..

Буфетчи келин—
Килен. Жоон.
Эки эмчеги—
Эки којогор!
Эки којогорло
Эки јүс кой
Элкем-телкем одорлоп,
Эттенир баскылап јүргедий...

Буфетке келген
Кажы ла көөркий
Ажындыра јарамзып,
Агару Кудайдын
Алдында тургандый,
Адын онын эркелү адайт:

— Капа, Капуля, — дежет, —
Каймак бүгүн бар ба?..
— Капуляда — ончозы бар!..
Капуляга сенен не тамар?

— Капа, Капуля,
Колбаса табылар ба?
— Колбасадан болгой,
Капуляда
Кара да, кызыл да
Уркене бар!..

Je Капуляга
Сененг не тamar?..

...Мен — поэт.
Мени, жылкычы уулды,
Бир тушта
Канатту аргымак
Кайкалду поэзия
Кечүүзүн кечирген.
Je поэзия бүгүн
Кемге керек?..
Калыкка бүгүн
Калаш керек,
Картошко ло ачу кабак
Канчалыкка ол керееc!

Буфетчи бүгүн
Поэттен бийик.
Кажы, уксагар үндерди,
Катап ла катап угулат:
— Капа, Капуля,

Капа, Капуля! !—
Каткырза, кожо каткырар,
Калжуурза,
Каткылар — өч калар!

...Көрүп отурзам, буфетке,
«Бойынын» төрөл буфедине,
Бошпойышкан эки жамы
Портфельдерлү келдилер.
Кедейген «генерал»-Капуля
Кенете мында коркойды,
Коркойды ла коркыды...
Генерал кеби жоголып,
Кыскара түшти!—

Кыпчылды,
Кыпчылды ла кысталды...
Төр бийлеген Капуля—
Төөчи чычкан боло берт!
Ары-бери суртулдайт,
Айдынат, айдынат, айдынат...
Алтын тиштери суркурайт;—
Араай, жылу каткырат:

— Эйе, эйе, бар,
Бар эмей, эйе...
Эртеде белетеп
Мен койбой!..
Еремей Еремеевичти ондобой!
Арыкты-семисти мен билбей,
Айлаарга да апарып
Мен бербей!..

...Экинчи бийге баштанды,
Ефим Ефимыч деп байлады:
— А Слердийин апарган,
Апарган дедим,— айлаарда!
Абакайаар кел жүрген,
Алкыш-бийан айт барган!..
Айса, база керек пе?..
Ак та, коньяк та бар менде!

...Капулянын көстөри,
Көчүги, жүзи, тиштери
Көндүрө каткы боло берт!
Багынат ла бажырат,
Барып нени де башкарат.

...Мен — поэт.
Je бичиктерим чыкпай јат.
Билип јазаар—

Бий эмес...

Бийт инебис — бис.

Орооныста чаазын жок,

Ончозынын баазы жаан.

Билемди неле азыраарым?..

Билбей жадым,

Бу не жадын?..

Поэзияны чачсам кайдар,

Буфетчи болуп иштезем кайдар?..

Je жагыс ла чоттоп билбезим,

Жарамзып ла төгүндеп болбозым...

1991 J.

БИЧИКТЕР САДАР МАГАЗИНДЕ

Билбейтен бир городто

Бичиктер садар магазинге

Кирип келдим мен,

Кожо кирзен, нөкөр, сен!..

Орустап чыккан жуунтымды

Ончозынан озо таныдым.

«Акыр, улус алар ба» — деп,

Ажыктап, эмеш тымыдым.

«Кутус санаа бажыма

Куйулып кирди... тутпадым! —

«Сүрекей солун бичик! — деп,

Бичигимди мактадым. —

Союзты текши собурып,

Сонуркап, сурап, таппагам!..

Слерден, карын, таптым! — деп,

Сүүнеечи болуп кайкагам: —

Он бичик садыгар,
Оройло, алдыма салыгар!—
Табылбасты мен таптым,
Талдама сый! — деп, тың айттым.

— Меге, меге база! — деп,
Бичигимди тутты бир келин...
— Мен слерден озо! — деп,
Мендеже берди эм келип!

— Меге, меге ол керек!..
— Жок, мен аларым!.. Бу кереес...
— Жакшы бичик!.. Жаңыстан,
Жаңыстан божеткоор, жаңыстан!

Бой-бойлорын ийдижет,
Бош учында керижет:

— Канайып тураар, мен озо!
— Калак, токто, мен озо!..
— Дефицит! — деп айдыжат,
Жен-женгинең тартыжат!..

— Кереес кол керек пе? — деп,
Кенете шоктоп сурадым.
— Алган болзон, ары бар!—
Адылыш јидим, сүрдүрттим...

— Авторы мен бичиктин,—
Аргазын таппай, актандым.
— Мееркежип жүрүп, бердирттин!—
...Магазиннен мен качтым.

КУЛ

Корон-соок кышкыда,
Кой-мал сой јатканда,
Кан кетешкен ийт чилеп,
Кул кижі үзүндеп,

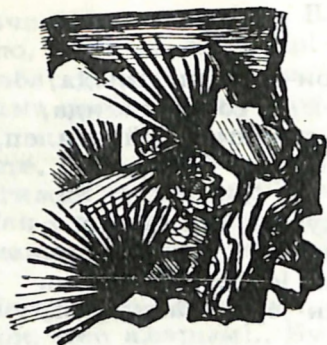
Ач-куузы тартылып,
Аланзып ла такылып,
Кезик јерде каткырып,
Кезик јерде калтырап,

Шыгаалайт ла шыйбындайт,
Шын түжет, шыралайт...
Сек мында деп серенет,
Секирбеске — секирет,

Јетпеске кул једерге,
Јенбес те болзо, јенерге,—
Кан кетешкен ийт чилеп,
Катап ла бойын ол ченеп,

Шуурмак карла шуукайтат,
Шылтылдаган ис артат...

1987 ј.



ТУУЖЫЛАР

ЧЫНГЫС-КААННЫНГ ЭНЕЗИ

*(Н. К. Рерихтин база ла «Чынгыс-Каан-
нын энези» деп адалган журугына көрүп
ол керегинде жүзүн санаалар сананып
туужы бичиирге умзанганы...)*

Чынгыс-кааннын энези
Чөлдөрлө жагыскан барадат.
Ээртеп алган эрјине
Ээзиле кожо кунугат.

Бүркелген кызыл тенери,
Бийикте ле ыраакта...
Оошкы кырлар... бу јери
Оны кайдаар ырбадат?

Чынгыс-кааннын энези
Чырайы чоком көрүнбейт.

Барып јадат илбизин,
Борондойт ло күйбүңдейт.

Кара јангыс меркит кыс
Кандый эрдин энези?
Јүрек бойды јүүлтет сус,
Кайдан, ненин белгези?

Куйундалып кара күү
Көксин онын ачыдат.
Уулы кату кылыкту,
Кылыгы, айса, чочыдат?..

Алыптын кече мойнына
Агаш кептүүш суккандар.
Ат камчыла сыртына
Арадап оны соккондор.

Сыгытту кызыл кыйгыла
Сыртыла кан јолдолгон. ♪
Темичи кыйнадып јадала,
Тынып-тынбай онтогон.

Уулы кандый эр болор,
Учы-түбин кем билер?
Эмезе эртен нойоондор
Тирүге оны јип койор?!..

* * *

Чынгыс-кааннын энези
Чөлдөрлө јангыскан барадат.
Јүзүн ле башка санаазы,—
Јүрүмнин јүги бактырат.

...Канайып кептүүш уштылар,
Кандый торгы угулар,
Кунуккан эне сезет не,
Кудайдан шымырт једет не?

Кыйынду кептүүш уулынын
Мойнынан кыјырт — чачылар!
Монгол чөлдөр түбинен
Монус жылтыс чагылар!

Чагылган канду ол жылтыс
Чынгыс-каан деп адалар.
Јер киндиги келип, — тирс! —
Ўзүлгендий чак чыгар!

Азыраган тын уулы
Ач нойоондор эм кулы.
Јаан, бийик тенгери,
Јажытту болбой кебери...

Јуучы, Батый, Тулуй деп,
Уулдарлу болор Темичи.
Олорго ороондор багар деп,
Озолоп сеспес јааназы.

Чынгыс-кааннын энези
Чак-түбекти билбезин.
Хентий чөли — тергеези
Кеерий бүгүн јорт жүрзин.

* * *

Түмен туйгактар тибирти
Төрт таланы тондолтор.
Кааннын бир ле кимирти
Күкүрттен казыр томылар.

Жыштарда, чөлдөрдө жаткандар,
Туйук тууларда туулгандар,
Ак аттарды ал келер,
Ак киштерди жууп келер,—

Бактырган каанга сый эдип,
Бажырып, алдына салгылаар.
«Өлтүр айса өскүр!» — деп,
Өөш тартынып, солыктаар.

Баргу, тумат, кыпчактар,
База да көп калыктар
Кезерге келип багынар,
Кечеги жүрүм базылар!..

* * *

Эрлү Чынгыс санаазы
Элден озо жаан болгон:
Оок жондор орныксын,
Одоштой ороондор ондошсын,—

Ончозы олор бириксин,
Бир каандык төзөзин...
Теңери үнин — тынгазын! —
Телекей текши танышсын!..

Жаан тергеенин бажына
Жаңгыс улу каан турзын.
Баккандары бажырып,
Баштарын жабыс тўнзўйтсин!

...Жок,
Ондый неме не болзын,
Жоктулар оныла жолдошсын!

Терс нойоондор бирикпес,
Темичиге тегин јай бербес!

Кажы ла калык — каанду,
Каны да башка јимирттү.
Канайып белен биригер,
Кандый тилле билижер?..

Јок,
Бир де бис бирикпес! —
Јон јоннон чек башка.
Бисти кем де бийлебес,
Бий болорыс алдыска!..

Чынгыска белен багынбай,
Чирежет чүмдү отоктор.
Бой-бойлорын байлашпайт, —
Байаут, бурут, тодоштор.

Кечеги эки карындаш
Керексишней өштөжөт.
Јүреги, јүзи кара таш,
Јүүлип, олор өлүжет.

Кажы ла бий сүмелү:
Калыкты калыкка тукурат.
Чынгыс көзинче, — сүүнчилү,
Чыга ла берзе, — түкүрет.

...Чынгыс-каанның энези
Чынды билбес — ончозын!
Јаш Темичи энчизи
Јарталгалак, баш болзын!

* * *

...Алтын абрага жайкадып,
Аар-черүге алкадып,
Барып жадат Чынгыс-каан,
Бадышка жылат куу туман.

Ыш, тоозын — тун калган...
Ый-сыгыттар, кыйгылар.
Алтын абрага жайкаткан, —
Амырайт каан, канайдар...

Оскөртө будып ийгендий,
Очөт телекей кебери.
Калганчы чак келгендий,
Карарат көк тенери...

Кижиге эдине жолдордо
Килейе бөрүлөр семирет.
Турлуда малды жоголто
Түмөн черү жип жүрөт.

...Ордынан жер азала,
Олду-солду келтейет.
Үзөнгө жетпес жаш бала
Үлдүгө мойнын кестирет!

...Алтын абрага жайкадып,
Айлады Чынгыс бараадат.
Сагалы ла сартас ол этсе,
Садынчактар — багынат.

...Эне — баланын ол кулы, —
Эрикчели, эркези...
Кандый болор жаш уулы,
Кайдан ла билзин энези.

Баланы эне таап јат,
Эт-јүрекле экчеп јат.
Олтүрөөчи оны болзын деп,
Оштоп кан төксин деп,

Кандый эне күүнзеген? —
Калак ла де, — баш болзын!
Кижн болуп чыдазын, —
Кинчек-түбектен күзеген.

Кылыгы учун уулынын
Каруулу беде энези?..
Уулынын узун јолынын
Учын кайдан эезин!..

Је кезедип ле кекенип,
Кезер Чынгыс бараадат.
От чыккалак — келгилеп,
Ончозы ого багынат...

Туш калыктар ортодо
Тул келиндер көп артат.
Сурас балдар јолдордо,
Суузап, аштап алгырат...

Олордын онту-кыйыны
Орчыланды текши оорыдат.
Уулынын канду кылыгы
Энени, айса, ујалтат?..

...Јаш келиндер эмчеги
Јаш сүтке тептирер.
Чымалыдый кыймырт кинчеги
Чамыркап олорды түймедер.

Эт-јүректің сызына
Энелер канайып чыдажар?!..
Жара кескен эмчектен
Кан ла сүт чачылар!

...Јуучыл, өктөм кыйгылар
Јуукта, ыраакта угулар.
Јакпак монгол ол аттар
Јалтанбай јолын улалтар.

...Каны башка калыктар
Кайлыктажып, колынар.
Күнчыгыш танылу ол танма
Күнбадышта арт калар.

...Чыңгыс-каанның энези
Мыны көрбөс ончозын.
Уулының канду энчизи,—
Угулбай, ыраак тайылзын!

Эленчик јеринин эзини
Эненин санаазын сергитсин.
Хентийдин чөли — тергеези
Кеерий эмди јорт јүрзин.

...Барып јадат илбизин,
Борондойт ло күйбүңдейт.
Чыңгыс-каанның энези—
Чырайы чоқым көрүнбейт.

1991 ј.

МОСКВА — АЙ-БАЛЫК.

СЕН ОРУС ЭМЕЗИН

(Карган солдаттын куучыны)

...Бир катап мен
Бистинг городты айылдадым.
Уксан да, поэт, сен, —
Уксын деп сеге айдадым.

Тары жыдын таныбас,
Та кандый да орус уул,
(Канайып, калак, тарынбас,
Канайдар айса, мен — кул?!)
Кара канын јудунып,
Канчын бойы тыыдынып,
«Сен орус эмезин!» — деди...
(Билерим, орус эмезим), —
«Эки көзин бүдүк» — деди...
(Билерим, менде — менин көзим)...

Айса болзо, мен онын
Таадазынан да јаан јашту.
Айса болзо, мен онын
Албатызынан... — алкышту...

Мен — алтай солдат...
Јок туру, мен — орус солдат!
Ойгонот менде Сталинград,
Онтойт, күйет, ышталат,
От алыжып, оодылат...

Бастыра бойым элгектий,
Эди-каным сорбулу.

Эски корголјын тирүдий,
Эмдиге эгейт — эдүлү...

А билетен беги ол,
Кандый, кайдан бистин јол!

Орус серенке, алтай отук
Одымды, јуртымды јарыткан.
Орус ла алтай — бир оток,
Озогыдан бери јарашкан!

...Бат кандый болуп јат,
Баш јоги быжу, јарт.
Очыраттан мени чыгарат:
Ийде салат, чукурат:
«Эх, алтай, бұдүк көс,
Эрлик те јибес, сен көрмөс!
Озогынын — темдеги,
Орус кижии — тезеги!» —

Уйалбай ук, кандый тил,
Өлөлө, ойто сен тирил!..
Кандый очырат дедин бе?..
Кандыйы сеге керек пе?..
Је, калашка турган болойын,
Колбаса, айса, алайын..
Сакыр-брайнык сакыйын,
Сарју, сүт те сураайын..
Кандый очырат?.. Ондо не,
Кандый да болзо, керек пе!..

Кайдалык, — кабакка турайын,
Сыксылып, — сыра да алайын
Керек онызында эмес,
Очыраттар көп. Јок эмес...
Је озо ло баштап — мен кижии,
Онызын ундыба — сен, кижии!..

...Эрүүлдеги тенек санаазы
Эзирикте келип чечилди.

Кем онын энези,
Кем онын адазы?..
Олордын бу балазы—
Олордын, айса, шыразы?..
Айса, ачиткан сыразы,
Ачу-корон эм чакты?..
Je мени ол чөкөттү,
Чек санаамды түйметти...

«Сен орус эмезин!»—
Ончозы орус болотон бо?..
Орус эмезим мен,
Je ончо јондорло мен јолдо!

Ойто айдадым: — мен — солдат,
Ойндо,— орус мен солдат!
Орден-медаль төжимде,
Орооным-төрөлим — төжимде!

Ол билер бе — јаш бала,
Кандый јолдор мен өткөм,
Кандый түбектер мен көргөм?..
Катап јарта барала,
Калју орус пацанга...

...Көстин болзо, оды болгон,
Көгүстин болзо, каны болгон
Уулымнын уулы Афганда
Јен јастанган јайгыда!
Бат кандый шырага
База катап бастыргам.
Бат кандый шыркага
Баш түнгүйтип, багындым!..

Сөөги келген — көрбөгөм,
Цинк межигин — ачпаган!..

Калактап, сыктап көм койгом,
Кемге, нени айдатан?!..
Та уулымнын уулын жуугам,
Та... өскөни жууп, ыйлагам...

Je кемнинг учун уул олгөн,
Кеен-жараш жаш тушта?
Орус солдат ол болгон,
Орчылангнын алдына!

...Айдып, нени де айтпагам,
Ачуулу-сысту мен солдат!
Улустан да болуш албагам,
Улуста бар не,— жүс, уят?..
Арай ла мени сокпой жат,
Айландыра керекке албай жат!..

Ишмекчи эмес, ол уулчак.
Ишмекчи ондый болбойтон.
Кодырлу ондый эчкичек
Кой баштап барбайтан!..

«Орус эмезин» — деген уул,
Орустар учун нени эткен?
Көрзөң, мен ого кул,
Кул көрүп... кекенген!
Чын, орус эмезим,
Je Россия учун кан төккөм!..
Мен артык жүрүм билбезим,
Алтайда, Россияда мен өскөм...

Улу Төрөлис адынан,
Уур најылык адынан
Уулымнын уулы өлтүрткен,
Учурлу жолун кестирткен..
Өскө ороондо өлтүрткен,
Өчти кемненг некейтен?!..

...Көрзөн, кандый: — «Мен орус!» —
Көнжип күйер от чачар...
Мен билерим, чын орус, —
Ойгор ло жылу от чагар...

Бат, поэт, мынайып мен
Бистин городты айылдадым.
Угуп алдын ба, эмди сен,
Удура нени айдарын?..

...Карган солдатты мен тыгдап,
Калыктар салымын санандым.
Ойди, жүрүмди жүс катап
Өзөгимде ойто собурдым.

Өн таркаткан ол уулга
Оскө каруу тападым...
«Орус эмезин бойын!» — деп,
Орус уулга айдадым.

1988 j.

КАМНЫН БАЖЫ

(Албатынын кеп-куучындары аайынча
бичилген тууы-мүргүл)

*Устүги ороонкын агару кудайларына
танган баптапк: мүргүл*

...Камдар керегинде бу тууыма
Канатты кайдан мен алайын?
Казыр чактар тоозында,
Каалгазын канайып ачайын?..

Алтабас бозого ажайын дедим бе,
Ачылбас эжикти ачайын дедим бе,
Айтпас байлуны айдып жадым ба,
Аамай-тенегим көргүзип турум ба?..

Орчылан орогон Тенери-Кудайдын
Он јети кадында ширеелү,
Ойгордон ойгор Уч-Курбустан!..
Ончо бойы бек шибееелү
Онын алтыгы јанында,—
Онынчы катта шибееелү,
Ўргүлјиге киленкей Ўлген-Кудайыс!—
Ўйеликке јалакай адабыс!..

Јер бүркеген Тенери-Кудайдын
Јетинчи кадында јеезелү,
Агарудан агару Ак-Быркан!—
Алтай Јоныма јөмөөлу...

Күмүреел түшти көксиме,—
Күн-бырканга баштандым!
Амырым асты көзимнен,—
Ай-Бырканды алкайдым!—
Куруй, куруй — оп-куруй,
Куруй, куруй — оп-куруй!..

Камдар керегинде сөс айтсам,
Калјуурып, кату болбогор.
Туктурулзам, јастырзам,
Тургактабай, божоткор!..

Баштап алган туујымнын
Бажын корый албагар.
Барып јаткан јолымнын
Бажына јылтыс-от чаккар!..

Куруй, куруй — оп-куруй,
Куруй, куруй — оп-куруй!
Кудайым деп алкаайын—
Бир кыламаар жетиргеер.

Тенгерим деп айдайын,
Туујымнын јолын тутпагар.
Куруй, куруй — оп-куруй,
Куруй, куруй — оп-куруй!..
Баш болзын, баштагар,
Баш болзын! — болушкар!..

ТҮНДЕРДЕ ТҮНҮРЛЕР ТҮНКҮЛДЕИТ

Монголдын чөлдөринен ала,
Менин мөнкүлик тууларыма жетире
Кара, кара, кара тала,
Кара булуттар кайнажат эбире...

Күн-Бырканыс эмди кайда?!
Күннинг көзин жеткер бөктөгөн.
Алкышту туулар ла кижн Алтайда
Ачуга алдырып, шырага бөккөйгөн.

Кожончы куштардын кожонгы угулбайт,
Коот жылтыстар, Ай көрүнбейт.
Јүрүм үзүлгөн. Ол улалбайт:—
Јалакай, ырыс, јайым көөрөбөйт.

Чанкырайып чалыбас тенгери алдыла
Чактырмалу черүлер чакталат јеристе.
Чаркастар ошкош калкалар аттарлу,
Чайкалат кырлар — калыгым жеткерде!

...Монголдын чөлдөринен ала,
Менин тымык тууларыма жетире,—
Кайдала, кайдала, кайдала,
Кылыштын, жданын кыгырты эбире...

Эзеннин сидиги Эр-Чадак
Эре-Чуйды төмөн уймаштайт.
Сыны онын кыска ла чатпак,
Же сартак сагалы канга уймалат.

Буддага, Бырканга Чадак багынбай,
Бүртөт жонды — бөрүдий каныгат!
Камды, жарлыкты эмеш те байлабай,
Казырдан казыр ла калжу каткырат.

...Камдардан Чынгыс бойы да коркыйтан—
Канайып Чадак оны билбезин.
Теп-Тегерик деп камын Чынгыс
Тегиннен-теере не өлтүрзин!..

Кааннын ордына каан болгой деп,
Камдарды Чадак эмди кезедет.
Кан-Алтайды аргадап алгай деп,
Кам ла туштаза, бажын кезет...

...Карган деп, жаш деп тонокчы токтобой,
Кадыт ла болзо,— тудат, электейт.
Барлу да келинди бачым ычкынбай,
Бактырып, базынып, база ла эдектейт!

Омок, жараш жаш кыстарды
Олжолоп, кыйнап, ол апарат.
Каргандар ла жаш балдарды
Кайралы жоктон үлдүлөп турат.

...Чадактын тонынын сол төжинде
Чалыган айдый, алтын жалбырайт.
Адынын болзо, элбек төжинде
Алтын-мөнгүн көндүргө жалтырайт.

Чынгыс-кааннын баатыры болуп,
Чадак бастыра Алтайды бактырат.
Эдү-букала ол колболуп,
Эмдик аттарла балдарды бастырат...

Алтайдын байлу байлыгын алар деп,
Анзырайт, аймаштайт Чадактын черүзи.
Алтын-мөнгүнин, алузын жудар деп,
Ачат, бузат ачпайтан чертүни.

Кенете келген чак-түбекке
Күйгүлейт ончозы түни-түжиле.
Кеен Алтайыс ыш-түдүндө,
Кей куйуксыйт кижинин эдиле...

Кан сооротон согоондор учужы...
Калжу угулат кийик кыйгылар...
Калактайт, акшыйт кара кускундар,
Канла будылат суулар ла кырлар...

Же түнкүлдейт, түнкүлдейт, түндерде
түнүрлер
Алтайын аргадап, камдар камдайт.
Каран бастыгат калка түмендер—
Камдардын каразы оморды каралайт.

...Одулар сайын оттор, оттор...
Оттордо кайнайт семис эттер.
Одордо шоокырат жобогон аттар,
Ондо ло мында үрүжет ийттер...

Түжелет Чадакка түймеендү түштер,
Туйкаайын кажайат Ай ыраакта.
Токтобой, түнгүлдейт, түнгүлдейт
түнгүрлер,
Тонокчылар салымы илинет кылда!..

ТӨӨЛӨСТӨРДИН ТӨС ТУУЗЫ
АБАГАН-БАЖЫ АК ТАЙГАГА ЛА
ТӨӨЛӨС КӨЛГӨ БАШТАНГАН
ЭКИНЧИ МҮРГҮҮЛ

Төриме жаман этпеген,
Төгүнди-чынды ээлеген,
Күн-бырканла күрмеелү,
Ай-Бырканда коруулу,—

Төөлөстөрдин төс туузы—
Абаган-Бажы, баш болзын!
Төөлөс-Көлдүн тын-ээзи,—
Тизеге түштим,— баш болзын!

Адалык учун айланып,
Алкыш-быйан сурайдым.
Энелик учун энчейип,
Эржине сөстөр сакыйдым!

Удап калган чактарда,
Угы-төзибис жайаган,
Уур-шыралу жандарда
Улалтып бисти баштаган.

Абаган-Бажы агару,
Алтын-Көлим ап-ару!—
Аласту келдим алдаарга,
Арчын жыды апталзын!

Урүстеп турум ак сүтле,
Улген-Кудай алказын!..

Барып жаткан жолымнын
Бажына буудак этпегер!
Бастыра алтай жонымнын
Баш-салымын эптегер!..

Акту менин бойыма,
Айлыма ла журтыма,
Ачаган-түбек ийбегер,
Ачынып туура ийтпегер!..

Камдар керегинде туујыма
Кара шилти ийбегер.
Туурартыдан јон көрзин, —
Туу бийигин беригер!..

Абаган-Бажы агару,
Алтын-Көлим ап-ару!
Ары көргөн бойоорды
Ай-Бырканыс жарытсын!
Бери көргөн бойоорды —
Күн-Бырканыс күнделтсин!

Куруй, куруй, Баш болзын,
Куруй, куруй, Баш болзын!

ТӨӨЛӨСТӨРДИН ТӨС КАМЫ — КАПШАГАЙ КАМНЫН БАЖЫ

Төөлөстөрдин төс камы —
Капшагай камдайт токтуун јок.
Тенгери ле јер-тамы —
Тегиндү эмес — токтоор јол...

Куйун кептү куйулып,
Кам түнгүрлейт, айланат.
Кудайкуш болуп кубулып,
Курбустан јерине ол учат.

...Капшагай — эки жүректү,
Капшагай — эки жүрүмдү,—
Өртөөйин дезен,— өртөлбөс,
Өлтүрип койзон,— ол өлбөс!

Ак-Камнын јанын јандап
Ак-Бырканга алкыжын ийет.
«Агару Алтайга чак түшти!» — деп,
Арга сурап, ийиктеле берет.

Тенгеринин он јети кадын
Тежип өдөт Капшагай кам!
Үч-Курбустан, Үлген-Кудайын
Үрүстеп, мүргийт төөлөс кам:

— Алтай јердин арчынын экелдим,
Ак беенин сүдин экелдим,
Бир кыламаар јетиригер,
Бир быјанаар беригер! —

Кам Капшагай айдынат,
Тымый түжет, тындаалайт...
Мергеделет, айланат,
Манјагы јенил тын алат...

Јаламалары јайылат,
Јалкын айылда чийилет!
Күзүңилери јанарлайт,
Күү-шыңырты чөйилет.

Күүк болуп кам эдет,
Күчүк болуп, ол үрет.

Оттон кызыл кос алат,
Оозына элес эм салат!

Жара-быза кос чайнайт,
Жалбыш чыгат оозынан!..
Тиштери табышту чакырайт,
Чедирген учат көзинен!..

Түнкүлдейт, түнкүлдейт түнгүри...
Туулар тунгак онтожот.
Күркүрейт кенете тенгери —
Камла, байла, ондожот!..

Айылдын ичи селендейт,
Айак-казан тынданат.
Улус коркыйт, серенет...
Улу кам жыгылат!..

Улу кам жыгылат,
Уур тынат, тыркырайт.
Тенгери жолы жоголот...
Унчукпай, улус тургулайт.

Көстөринин болзо агында,
Канду кызыл чийүлөр.
Мандайында, жаагында
Мөлтүрөп тер чөйилет.

Байаналары бу камнын,
Байла, кайра жангандар.
Бийик Тенгери-Кудайдан
Билдирбес жетирү айткандар.

...Оозында кызыл кос өчөт...
Онон көбүк төгүлет.
Аракы урат. Кам ичет.
Амырайт эмеш... тирилет!

— Эрлик-Адай! — деп, ол шыпшайт,
Ээгин сыймайт. Эм эстейт.—
Эрлик-Бий! — деп шымырайт,
Эбире көрөт. Эңмектейт...

Тажуурдагы аракыдан
Такып ла урат чөөчөйгө.
Өңдөйөт кам араайдан,
Өрө турат — чөктөөргө...

Байаналарын төстү кам
База ла катап кубултат.
Эрлик-Бийге элчилү
Эмди ле олорды куйултат...

Айу болуп, кам бойы
Андана түшти кенете!—
Чыгары турган мал-койы
Чуур-чуманак — түймеенде!..

Эрлик-Бийге кый салып,
Кам-айу огырат...
Тыныш та тынбай, эл сакып,
Тургак туткан — отурат...

Айу кептү ээлү кам,
Айылын жети айланды...
— Калак-кокый, канайткам?!—
Кижиге болуп апталды!..

Ол ло бойы манжакту!—
Орбула согот түнүрин.
Эрликтен, байла, молжуулу —
Эбирилет тимирип!..

— Адай-Эрлик, аайлашсын,
Алтайым ээн артпазын!
Чөркөлгөн черү кырылзын,
Чөлине Чадак тайылзын!..

Эржинелү энгемек тууларым,
Эжиктереер ачпагар!
Эжелү-сыйынду сууларым,
Эркиндү, казыр аклагар!..

Куучындажат түнгүрле,
Кускун болуп конкылдайт!
Чак базар түнгей ле,
Чадакты каргап, корондойт.

Куулгазын алтай камдарды
Кайдан Чадак эм билзин.
Канча кату кызамды
Капшагайдан ол көрзин!
...Капшагай — жиит ле укту кам,
Канчын тужын ашпаган.
Эки жанду — мен уккам,—
Эки ороонго алкаган...

Алтыгы ла үстүги
Ороондор оны жайаган.
Каранын ла Актын
Кабайлары жайкаган.

Онын да учун ол
Көрбөсти — качан көр салар.
Кайда, кандый ого жол —
Каалгазы капшай ачылар!

Капшагай — кайкал жадалу,
Кайдан билзин Эр-Чадак.

Айдан, Күннен жайаалу,
Алдырза, келер аар-чак.

Керек болзо жадалап,
Отту жааш та тўжўрер!
Орбу согуп, ол жандап,
Ойто оны өчўрер..

Темир чилеп шангырап,
Тенери кызып, кызарар.
Кенете ойто шынгырап,
Кышкы сооктор кыжыраар!..

...Алтайды тоноп, тимирип,
Ачына Чадак бу тўймейт.
Же төөлөс камнын тўнгүри
Тўни-тўжи тўнгүлдейт...

* * *

Капшагайдын ўйи жаш —
Кара узун тулунду.
Көргөн көзи жап-жараш,
Көктөн алган тармалу.

Айдан-Күннен жараш деп,
Айдып — канай айдайын.
Жоорлу атту жорткон деп,
Жажырып — канай салайын...

Мактуулу байдын кызы эмес,
Малчы кижиге балазы.
Оптолып, кейтип ол билбес,
Одырган оттын ол ээзи.

Сүмер туунун кебери —
Сүүри кара бөркүндө.
Ээле түшкөн солонгы —
Эки кабак бүгүндө...

Алтайга түбек түжерде,
Алаатып көөркий сананат.
Эки уулынын салымы,
Эт-јүрегин сыстадат...

Кыпчактардан таркаган
Келиннинг ады — Ак-Шаңкы.
Чечектер сайын тымыган
Чалын ошкош ап-ару.

Эки уулын эмискен —
Эки алама эмчеги.
Ээлү камды эзирткен
Эркетен үни — эдиски!..

* * *

Камнын айлын калкалар
Казырланып, туй алат.
Акшыйт, үрет казарлар,
Аттар, уйлар мантажат.

Чурап келген ийттерди,
Чүрчеде мында ат салат.
Оп-соп айылдарга
Отту согоондор сайылат.

Је Капшагайдын түнгүри
Кан-Алтайда түнгүлдейт.
Карарган туйук тенгери
Катуурканып, — түлтүйет...

Чадакла кожо чаркастар
Чаксырап кирди айылга.
Жалбышту оттын чокторы
Жапылдап өчөт каранга.

Чарчаныккан түнүрди
Чадак тепти тоолодо!..
Кам каргышту түкүрди,
Колын өштү толгоордо...

Ак-Шангы деп көөркийди
Ала койды калкалар!
Калакта-сыкта келинди,
Корый эмди кем алар?!.

Эки жаш уулчагы
Энезине келип жапшынат.
Уулчактардын колдорын
Үлдүлөр кезе эм чабат...

Үн сергитпес түнүрди
Үлдүлейт, чабат өштүлөр.
Чат чыдашпай, «күрүмди»
Чачат отко шүткерлер...

— Кубул! — деп, кам жакарды,—
Куш бол! — деп кыйгырды.—
Эки уулымды аргада,
Эрене-сөөгин арттырба!..

Кызыл аңыр куш болуп,
Кам түнүрдин кубултты.
Карала, Акла колболуп,
Кыркындарла кырышты.

Апту түнүр — аңыр куш,
Айланат, учат түргендеп.

Эки уулды колтыктап,
Элейте берди түнүктөн!..

Кара теңери түбинде
Кайкалду жалбыш чөйүлди.
Уулдарын үдеп, Ак-шанкы
Улу тынды... чүчкүрди.

Чадак мыны көрөлө,
Чырай-жүзи куугарат.
Оош тартынып тынала,
Өлгөн кептү жыгылат...

Эди-каны соогылап,
Эдирей берди черүүлөр.
Анда-мында согулып,
Агырды кайкап көрдилер...

Сандырап калган јутпалар
Санаа-укаа алынат.
— Камга үйин јуутпаар! —
Калжуурып Чадак алгырат...

— Камнын каты менин! — деп,
Калып барды јаш кыркын.
— Унчукпа, ийт, менин! — деп,
Уштыйт бирүзи кылыжын...

— Күрүмдер, чыккыла мынан! — деп,
Чурап барды Эр-Чадак. —
Камнын каты менин! — деп,
Кармай алат чатпагдап.

Тенек канга тептирип,
Терлеп-буулап, кейтигет.
Көзерлерин тектерип,
Камнын бажын кестирет.

Камнын бажы тоолонуп,
Көгүс бойдон айрылды.
Көстөри өлбөй тостондоп,
Көрүп, ширтеп, бу жатты!

Кызыткан кызыл жыдала
Көзин камнын өрүмдейт.
Камнын көзи чек өчпөйт,
Өнгүреетип, бош өлбөйт!..

Je келинди Чадак аймаштап.
Кедейте салды ширдекке.
Камнын ээлү ол бажы
Калып келди шилтиге!..

Коркышту башты өштүлөр
Катап ла ойто кылыштайт.
Өлбөс неме — не өлөр,—
Өнгөйип, өчөш кыймыктайт.

Тиштери баштын чыкырайт...
Тили канду калаңдайт...
Тоолонот баш, чаксырайт! —
Тонокчылар калтырайт...

Каныккан калжу кыркындар
Камнын айлын өртөди.
Жаландар, ыйык ол кырлар
Жаман жытка бүркетти.

Күйген айылдын когында
Камнын бажы содойот.
Кылыштарла кыркындар,
Катап ла башты бу согот!..

Оттын ордын казала,
Олор оны көмгүлейт.

Баш тынданып, база ла,
Баатыр кептү көрүнөт!..

Камык ташты жуугылап,
Кыркындар башты корумдайт.
Кайа да көрбөй, жуунгылап,
Кайра олор кармадайт...

— Камнын бажы. базыл! — деп,
Канду Чадак каткырат.—
Катап ойто турба! — деп,
Кайа бурып, какырат.—

Абакайын эмди менин! — деп,
Айдынып болбой, ол сүүнөт.
— Капты капшай экел! — деп,
Колтукчызын туй сүрөт.

Камнын үйи кучактап,
Капка түргөн суктылар.
Алтай жерден качкылап,
Ары болуп сундылар...

Ак-Шанкынын калагы
Агаш-ташты ыйладат.
Түмөн аттар туйгагы
Тонокчылды ырбадат...

Алгырып, сыктап учында
Арыды ошкош Ак-Шанкы.
Эл-Алтайым, сен тында,
Эзенин ийет Ак-Шанкы:

«Кадынды төмөн кас учар,
Канат төзи бош болор...
Карлу Алтайды сананып,
Кара көзимнен жаш агар...

Эрчишти өрө кас учар,
Эки канады бош болор...
Эне-Алтайды сананып,
Эки көзимнен жаш агар...

Ак-Шанкы Алтайга карыгат,
Ачу-корон көксине түүлет.
Кайран эки уулына карыгат,
Карык-кожон катап ла төгүлет:

«...Эки кулаш армакчы
Эржиненин мойнында...
Эркетен эки уулчагым
Эне-Алтайдын койнында...

Алты кулаш армакчы,
Аргымактын мойнында...
Алкышту менин балдарым,
Ак-Бырканнын жуугында...»

...Алтайынан айрылып,
Ак-Шанкы не болор?..
Жер-жегеске алканып,
Жайнап, ачу кожондоор:

«...Агарып чыккан ак чечек,
Ак ла бойы тургай не?
Айдуга барган жаш бойым,
Айлыма ойто жангайнем?..

Көгөрип чыккан көк чечек,
Көк лө бойы өскөй не?..
Көрүнбей калган мен бойым,
Көрүнүп ойто келгейнем?..»

Je коркышту камнын ол бажы
Корумнан чыгып түргендейт.
Түнгүрдин алыс табыжы
Түндерде ойто түнкүлдейт...

* * *

Чуйды өрө чубажып,
Чадактын черүзи чөркөлөт.
Чуур-чуманак ол түжип,
Чугулдажат... чөкөнөт...

Кап коштогон төөлөри
Кагкандажып, уур базат.
Алтайдын ар-жөөжөзи
Арташ белдерин базырат.

— Кару эжим арттыр! — деп,
Камнын бажы кыйгырат.
— Албанчыны өлтүр! — деп,
Ак-Шагкызы кычырат...

Кыймыражып турат кыркындар:
«Канайып камнан айрылар?!»..
Башты чабат кылыштар:
«Кайдаар качып, жажынар?!».

Кылыштар башка тыгынбай,
«Кынк ла» — сына ол берет.
Чачтары баштын селбендеп,
Чадакты көстөп секирет...

— Чан-казанга салгаар! — деп,
Чадактын куды чат чыгат.—
Кайназын кара бажы! — деп,
Казанга башты кап чачат.

Тиркиреп оттын жалбыжы
Тенгерини текши кызартат.
Кайкалду камнын как бажы
Көбүкшип, кайнап, кыйналат.

Ыркыранган ийт чилеп,
Ыржайат камнын тиштери.
— Ак-Шанкыны арттыр! — деп,
Айланып келди түнгүри...

— Бажынды, кам, челдеерим! —
Бадынбай Чадак челчежет. —
Катынгла кожо челдеерим! —
Каткырат ла ченежет...

Одынды ойто ло экелип,
Олжочылар отты тыгыдат.
Ак-Шанкыны эркелеп,
Эр-Чадак тынаастайт.

Арткан өскө кыркындар,
Анданыжат, улаарат.
Торсыктайт нени тайгылдар?..
Токунап јатпай, — улужат.

...Тан бозорып јүрерде,
Түймеже берди монголдор.
Каргышту кара түбекте
Калкадан келген монгустар.

Јүс јуучылдын баштары —
Јүс башка кезилтир!
Кандый кыйын, бар ары! —
Кам оморды кезеттир...

Јүс аттын јүс бажы, —
Јүс башка бу јадат!

Јүс кускуннын табыжы
Јүрек бойды жалкыдат!..

Көрүп мыны кыркындар,
Көрбөөчи болуп түргендейт...
«Түмендеринг кырылар!» —
Түнгүри камнын түнгүлдейт.

* * *

Эре-Чуй бажына једеле,
Эр-Чадак үделеер деди.
Кереге айылдын төринде
Кеен кебистер төжөлди.

Олјолоп алган ак-малы
Ондо-мында одорлойт.
Чадактын кайра ол јолы
Јал-јүрегин олјолойт...

...Јал-куйругын јылкынын
Јайа согот салкындар.
Барган ла келер јылдардын
Бажына чыкпас санаалар...

Тенгерини јангы көргөндий,
Баштарын төөлөр канкайтат.
Кудай бычыган өргөөдий,
Туулар ыраакта кажайат.

Койлор — түмен јылдыстар,
Коо чөлдөрдү бүркептир...
Чадактын ичинде јыландар,
Чын-төгүнди булгаптыр.

Кытат кызыл чөөчөйгө
Кымыс урза, ол тутпайт.
Көрмөстөр көксин өйкөөрдө,
Көксин жара ол тырмайт...

Чанкыр журттын ичинде
Чадак кыйналат ширдекте.
Жаркынду жалбыш элесте,
Жаш кыстар бийеде...

Чадактын тиштери чакырайт,
Чаптыксынат, алгырат.
Ончозы мында чаксырайт,
Эмчи-томчы алдырат.

Тармалу нама келерде,
— Тайыл мынан! — деп кыйгырды.—
Камнын каты кайда?! — деп,
Казанды антара ол тепти.—

Жаражайлар, бийеле! — деп,
Жарындарын силкиди.
От-жалбышка ол ширтеп,
Оп-соп серенди...

Кийис айыл ичинде,
Кейтип келиндер бийелейт.
Эр-Чадактын жүрекке
Эдиски кирип, эмдебейт...

Алдыртып келген Ак-Шаңкы
Ал-санаадан ас калтыр.
Кеен-жаражы, коо сыны
Көрөри жок кубултыр...

Чадакты көрүп ийеле,
Чарчала түшти,— жыландый!..

Отту турунды алала,
Олдоп-солдоп соккодый...

Жаактарын жара ол тырмайт,
Пантера-бардый тыыдынат.
Самтак чачтарын жулмаштайт,
Сананып, нени де тындаалайт.

Чадак коркыйт, тескеерлейт:
— Чык ары! — деп жакарат.
Жаражайлар тескинет,
Жалмаштары ээлгир жайкалат.

Кытат кызыл аяктарда
Кымыс көбүкшип шыркырайт...
Чадак — Акта ла Карада,
Чыдажып болбой, — шыралайт.

* * *

Барынкый чөлдин үстинде
Баырайган тирү жылтыстар.
Чочыдулу бу түнде
Чөйө киштейт жылкылар.

Оттор, оттор — одулар
Ондо ло мында кызарат.
Кошту тенкек тергеелер
• Койу бозомдо карарат...

Казандарда эт кайнайт...
Каткы, кимирт угулат..
Калка кайчы эм кайлайт,
Кайында Чадак макталат.

Калка јерине јууктайла,
Кал-черүлер сүўнгилейт.
Је Кан-Алтайды јуулайла,
Карага бастырып, сүрнүгет...

Кайда да, кандый да ол куштар,
Кийик ле јаман үндежет.
Көс тийбейтен учуштар,
Көлөткөни көлөткө үдежет...

«Јеткер — јенг алдында» —
Јер кенете тибирейт!..
Карагуй, ыраак алыста
Катап ла түнүр түнкүлдейт.

Тумалай тудуп ийгендий,
Тура түшти кыркындар.
Тенгериден түбек түшкендий,
Түймежиң, түргендейт калкалар!..

Түнүрдин табыжы јууктайт,
Түмендер јүрегин јуулайт..
Ксокой-бөрүлер улужы..
Конкулдууш кускундар учужы...

Куйка-бажы Чадактын
Јимирт этти! — Куды јок!..
Кайдаар качар бу чактан?..
Кайда арга?.. Кандый јол?!.

Чадактын чачы бөрүгин
Откүре өзө бергендий!..
Калкалардын канду бөрүзин
Кара-түбек јигедий..
Капшагай камнын ол бажы
Тоолонуп келди эмди ле!..

Кыркындардын мал-ажы
Кыймыражат үркүйө...

Камнын бажы тоолонот,
Көстөрүн өчтү чагылтып,
Оттон отко тоолонот,
Ончолорун чочыдып!..

Калкалар башла жуулажат,
Кадайт, чабат кылышла!
Кыйгырыжат, жуулыжат,
Баш багынбайт — кылык ла!..

...Ак-Шаңкыда амыр жок,
Акшыйт, улуйт, алгырат!..
Кам бажында кайрал жок,
Кара ийделер алдырат.

Күзүрейт, чийилет от-жалкын,
Күнгүрөп тегери бөлүнөт.
Та өл, та жалын! —
Танылбас жеткерлер биригет.

...Кажайып таңнын атканын
Сеспей де калды калкалар.
Жеткерлү Алтайдан атанып,
Жанарга мендейт, — канайдар?!.

Жоткон жулдап түниле
Түшпегендий — күн айас!..
Же Чадак жутпа түңей ле
Чак-түбектен айрылбас!..

Ойгортуп, ойгорлор ондобос,
Сананып, санаага оролбос,
Саң ла башка аар-чак
Сайалат бажыга, Эр-Чадак!..

Бүгүн көрүп турар болзо,
Бу телекей — телекей эмес!
Кал-черүзин жоктозо,
Каландууш бажын көдүрбес!

...Jүс жуучылдын көстөрин
Кускундар ойо чокуптыр.
«Көрбөсти менен көрөрин!» —
Кам карганып чокунтыр.

Өлгүлөп калган jүс атты —
Jүс кара тастар челдейт.
Өчүп калган jүс отты —
Jүс кара букалар челийт...

Коркышту камнын түнгүри
Кайда да катап түнкүлдейт.
Айса, бу тенгери?..
Айса, жер күнкүлдейт?..

Бир билинип, кыркындар
База ойто баш көдүрзе,—
Көк жарамас! — Кайкагар!—
Кандый да жеектер... тындулар!

Jүс бөрү курчап келтир!—
Jүс бөрүлөр — кам баштарлу!
Jүс какай jүткүп келтир!—
Jүс какайлар — кам баштарлу!

Jүс жыландар жылыжат —
Jүс жыланда,— камның бажы!
Jүс жеекендер түк жулужат,—
Jүс жеекенде,— камнын бажы!..

Төөлөс камнын бойынын бажы
Алдынан башка тоолонот.
Ак-Шанкынын тал-табыжы
Ак-жарыкка тондолот...

— Абакайым божот! — деп,
Камнын бажы анданат.
Чагылган көстөри тостондоп,
Чадакты жиирге айланат.

Көстинг ле көскө ончозы
Ондолбос болуп кубулат.
Ар-Бүткеннинг жулазы
Жастыккан ошкош, — канайдат!..

Кара салкындар сыгырты...
Калжуурган төөлөрдinг тибирти...
Канду согоондор сынгырты...
Кайракан-Кудайдын кимирти...

Кара букалар бустажып,
Жер алдынан чыккылайт.
— Эрлик ийген эдүлөр! — деп,
Оштүлөр одузын чачкылайт.

Желбер сары сарлыктар —
Бастыразы — кам башту!
Желбер кара айулар —
База ла ончозы — кам башту!..

Мыны көрүп, мунг калка
Мында ла жүүле бердилер.
Кайкабасты — эм кайка! —
Камнын бажын кем жеңер?!

Эр-Чадак чаксырап,
Энеден чыккан күнин каргайт.

Кудайдан өлөр күн сурап,
Өлөр күнин ол алкайт!..

— Алтай — агару. Жуулабас! — деп,
Айдынып барат кыркындар.
— Алтай — агару. Кедигер! — деп,
Айдыжат ыйык бу кырлар.

Тымык, кеен тенгери
Тежиле берди кенете!
Эки жылтыс кедееи,—
Эки уулчак түш келди!..

Камнын эки уулчагы
Кан ла кадык уч келди!..
Ыйлап-сыктап, Ак-Шанкы
Ычкынган ырызын уткыды.

Кайа көрөргө жетпеди —
Камнын бажы кубулды!..
Кыйынды, шыраны ол жектеп,
Капшагай тирү тур келди!..

Улу кам каткырып,
Уулдарын, үйин эркелейт.
— Айлыска капшай жанаак — деп,
Аттарын тудуп, ол ээртейт...

Айас тенгери. Күн бийик...
Ак-чанкырда типилдейт.
Кам түнгүри — торт ийик,
Калкаларды сүрүп, түнкүлдейт.

АРУТАНЫП,
ОДЫРГАН ОДЫМА БАШТАНГАН
КАЛГАНЧЫ МҮРГҮҮЛ

Алас!.. Алас!! — От-эне,
Отус башту От-Эне!..

Оозым ла бар деп үрдүрбей,
Отту сөстөр табарга,
От изүзин аларга,
Амаду-жолым мен үспей,
Айдар сөзим айдарга
Арутанып, алкандым,
Айга-Күнге баштандым.

Алас!.. Алас!! — От-эне,
Отус башту От-Эне!..

Алтабас бозого алтаар деп,
Ачпайтан эжикти ачар деп,
Сооттым эмеш пе, от-казанды,
Солудым эмеш пе, ак-жайыкты?..

Агару одым, жарыгар,
Ак жалбыжаар жайылткар!..
Жылтыстан алган сөстөрүм,
Жылыйган жылдарды жарытсын!
Жонымда бүткен камдарым,
Жоголбой ойто тынданзын!..

Камдардын кату салымын
Касканым учун, каргабаар...
Кызаланду жылдар салкынын,
Кыймыктаттым — кыйнабаар!..
Айланайын, От-Эне,
Аскан казаным соолбозын!

Айлы-јурттым, бала-баркам,
Ачуны көргөн алтай јоным,
Ак-јарыкта амыр јатсын!..
Арутагар мени, От-Эне,
Алкыш беригер, От-Эне!

Туулу јерим менин агару,
Туујым учун мен каруулу.
Айткан сөзим, — артса, артсын,
Адакы болзо, — албатым чачсын!

...Бу туујыны мен бичип,
Кам болуп калдым ошкош!
Јеткер, чак, каргыш ла кинчек
Једип меге болбос ошкош...

Алас!.. Алас!! — От-эне,
Алкыжаар јетсин, От-Эне!..
Баш болзын, Уч-Курбустан!
Баш болзын, Ак-Быркан!
Улген-Кудайым, баш болзын!
Уўле-коногысты кемјиген
Устүги ле алтыгы ороондор,
Баш болзын!..
Баш болзын!..
Куруй-куруй! — Оп-Куруй!..
Куруй-куруй! — Оп-Куруй!..
Куруй-куруй! — Оп-Куруй!

— 1992 ј.
Ай-Балык јурт.

КАДЫН — ГЭС КЕРЕГИНДЕ КАТКЫЛУ ЛА ӨЧӨЛГӨНДҮ ЧӨРЧӨК

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бу чөрчөккө сөстөр тердим.
Бууй, бууй, бууй, бууй,
Буурыл башту Алтайым дедим...

Ажындыра кубулчан жылдарды айдарга
Кудайдан түшкен элчи эмезим.
Кадынды бууп, ГЭС тударга
Каныккан улусла жөп этпезим.

Каткылу-өчөлөн бу чөрчөкти
Карандаш алып, карыгып жайадым.
Көөрөм эмес — көйлөгөн чөкөмжү.
Көксимди буза тепти дейдим.

Кадынды карамдап билбес улустын
Кайкалду кей сөзиле болзо,
ГЭС тудулза, Алтай жеристин
Кебери кееркеер элден ле озо...

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Кайкалдан артык улу кайкалга
Канчалыкка калык-жоныс көмүлөр.
Жайканып жаткан жаражай Кадынга
Лажына көрбөгөн жангырту келер.

Элден ле озо Эне-Алтайда
Экинчи Алтын-Көл төзөлөр.
Туйуктай турган тайга-таштарда
Туман турбас — тенгери көгөрөр!..

Экинчи Алтын-Көллө колбой,
Эскидеги кеп-куучыныс жангырар.
Ат бажынча алтыннан болгой,
Аттан да жаан алтын табылар.

Жоктунын тапкан алтыны эмес,
Жоннын миллиард акчазы болор.
Кемнинг де кей чөрчөги эмес,
ГЭС жуткан жөөжө деп ондогор.

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Кадын ичинде качандык корумдар,
Кайа-таштарда камык журуктар
Көлдин көк жуурканын жабынар,
Көрүнбес түбине көмүлип калар.

Олбөс бүткен алтай баатырлар,
Обөкөлөрдөн арткан өскө дө кереестер
Жаңы талайдын түбин «бийлеер».
Жаш-үйе оны кайдан билер?..

Тенгери ле жер, айса, биригер,
Текши боро туман толор.
Жер силкинип, жеткер де келер,
Жеек-жеткерди кем токтодор?

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй. бууй, бууй...

Кадын-ГЭС тургуза тудулза,
Ар-бүткеннинг аалга кылыгы,
Айдын, Күннинг апту кыймыгы
Кижинин күүниле, айса, жайалар,
Кижини угуп, кижиге жалынар?..

Көбөнгөн жымжак кар күүнзезен,
Көк тегериден урулып келер.
Жанмыр керек пе — жанмыр күзезен,
Жааштын жаңары угула берер...

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Кадын-ТЭС капшай тудулза,
Качан да бүтпеген калын аш
Кату таштардан өзүп жадар.
Көп жылдарга бүрткен агаш
Көрөргө жетпей, көскө жайканар.

Аш арбынын бадырып болбозыс,
Америка ла Канада алар бистен.
Сакыр бедиреп, санааркап баспазыс,
Сакыр сайраар тегери түбинен.

Кан-Алтайды кайкаткан байлыктар —
Каандыктар суруулап, бистен садыжар.
Ак-жарык азыйда билбеген балыктар
Алтай сууларда суртулдап, сундуртар.

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Элис эмдигидий болбос дежет —
Эт-жүрегин электро кубултар.
Керишпес, кепчешпес, өлүшпес дежет —
Киленкей ле ойгор — ончозы кудайлар!..

Ууры болбос. Ундып сал оны:
Улус тойу. Уурданып кайдар!
Алтайдын болзо, эл-жоны
Ар-жөөжөлү. Артканын кайкадар!..

Бюрократтар бистин јеристе јоголор!
Бир кижидий, бис тен болорыс.
Ороондор өдөр ончо јолдор,
Орчылан ачылып, ондожып жүрерис.

Бюрократ-бийлер бисте јоголзо,
Вертолетту бирүзи де олордын андабас!
Алтын мүүстү сыгындар болзо,
Амыргы үндү Алтайдан айрылбас.

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Кадын-ГЭС капшай тудулза,
Јебрендеги чилеп, уйлар, койлор,
Јети жүзүн өскө дө малдар,
Малчыларга быжу олор кабыртпас,
Мајалай-айуга, бөрүге каптыртпас!

Электроробот мал кабырар,
Ээн тайгааларда олор конор.
Ай јаркыны алаатып кылбыгар —
Алтын оттор Алтайды јапыдар!

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Кадын-ГЭС тургуза тудулза,
Кара башту бистин алтайлар
Кату иш этпей, јайымжып јадар...
Эл-јоныбыс эдиски алтай эрмектү болор,
Эмдиги чолтык, чоокыр тилдер јоголор!

Туурартан келген туш тилдерге
Тилибис бистин колынбас дежет.
Адалык јерибис — бистин тергее,
Астаган бойыбыс — онжүүр дежет.

Алыста чагылган түмен жылтыстар
Алтын акчалар ол болуп,
Алтайды үрүстеп, шынкырап, колболып.
Ачыркак улустын күүндерин жылыдар.

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Чөрчөк лө јери боло берген
Чөлдү ле туулу бу Алтайды,
Кадынды ла бууп, каршу эткен
Канча тилдү карыкпас калыкты

Кара булут базырбас дежет,
Кара санаа бактырбас дежет.
Эльдорадо-Алтай јажарар,
Элдер-јондор элкем јадар...

Кадын коронду ртутьла тынбас,
Коркор неме болбос лө дежет.
«Кыйгы-кышкынды кем де укпас,
ГЭС-тен кайра болбо!» — дежет.

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Көк тенгери алдына жүрүп,
Көпти көрдим, көпти билдим.
Јастыра алтап, јазып, јүүлип,
Јаргыны да база уккан эдим.

Кадын-ГЭС тудулган тушта,
Кандый жүрерис — мен билбезим.
«Аш — кылгада, бала — јашта» —
Алдыста салымды айт болбозым...

Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Ар-бүткенди бис бактырып,
Айдарга болбос түбектер көргөнис.
Түндүк сууларды түштүккө буруп,
Түбекке арай ла түжүп калбадыс.

Кадын-ГЭС капчалдар бүркезе,
Агару арчын өскөй беди,
Ас калыгыс көптөгөй беди?..
Айса, Алтайыс артап калар,
Айса, албатым артпай калар?!.

Кандый качалан башталат бүгүн,
Канайып эбирер эртенги күн?
Кем ончозын меге јартаар,
Керсү карууны кем јандырат?..
Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

Алтайдын јаражын быртытпас деп,
Айттым, ачындым — арыдым мен.
«Айтканын, акыр, чын эмтир» — деп,
Алкышту јаңылга албадым мен.

Буурыл башту Алтайым дейдим,
Бу чөрчөгим түгенди дейдим.
Ак-Бырканнан түшпеген эдим,
Алтайда чыгып, чыдаган эдим...

Алдымда арткан јолдорым кыска —
Алтайым — тагылым, бажымды саладым.
Кадынды буурга каныккан улуска
Каткылу-өчөлөн чөрчөгим сыйлайдым.
Бууй, бууй, бууй, бууй,
Бууй, бууй, бууй, бууй...

БАЖАЛЫКТАР

УЧЫНА ЧЫКПАС СУРАКТАР

Бичик	3
Эртен туранын үлгери	4
Жолдыктар (jүс үлгер)	5
Орус тил	13
Кайдыккан октор	14
Бажым менин баш эмес	15
Мен өлүмнөң коркыбайдым	15
Кижиге болотон жол	15
Бөкөнөктөр	16
Сакылта	17
«Эски жазыттар эмди ачылат»	17
Көөрөми жогынан	18
«Канча турат кара калаш»	19
Таш болуп не бүтпедим	21
Бу жерден, ол жерде	21
Чалкойто мен жерде жадырым	22
«Кайтын?! — карып сенин жүргенин»	23
Жоголып калган жылтыс	24
Уулымнын сурактары	25
Күс бүркейт бастыра жерлерди	26
Жылтыстар ла кыстар	26
«Алтай уул адазын»	27
«Кемдер де бүгүн Москвада»	29
«Элбиреп жааган жанмыр алдыла»	29
Эңирде жанып келеткен уйлар	30
Кышкы чөлдө	31
Оттын өзөгінде — база от	31

Кенете келген жаңмыр	32
Мен — тузакка түшкен сүйүнчи.	32
«Эр-теминe jедерге»	33
Ортон уулымды черүге үдештим	34
«Сен ойгонып келдин...»	35
Салкындардын өндөри	36
Тууларда	37
Кеткин турналар	37
«Чыгып келдим тышкары»	38
«Күс... кенете тууларда»	39
Кайрылыктын суузы.	39
Кайрылыкта жылкычы болгон болзом...	40
Ачык салкындар алдында	40
Портфельдер	41
«Мен бүгүн келер үйенин»...	42
Жирме биринчи чакка	42
Бойыма берген сурактар	43
Ис кескени	44
Улуска jедетен jол	46
Кемге-кемге күйүнедин бе?	47
Кучкаштар тилдерин билетен болзом	47
Бойымнын мааламда таш	48
Түн. Каным кадат. Суузадым...	48
Сенин jүрегин түбинде	48
Нени күйүнзейдис?..	49
Коркытпадым кучкашты	49
Jaап койтыр жараш кар	50
Мен узак эмес jүрдим	50
«Жылтысту тенери алдында»....	50
«Түниле jaайт жылу жаңмыр»...	50
«Көзнөк алдында мен турум»...	51
«Күйк этсе,— jас jажарар»...	51
«Жаркынду жаңмырдын кийинде»	51

«Јалбырактар, өлөңдөр үстин- де...»	51
«Туруп келзем, турамды эбире...» .	52
«Бистин үстибисте бу кызыл күн...»	52
Бис канайда бердибис	53
Менде бойымнын теңерим бар. .	53
Бир өйдө поэттер көөрөгөн . . .	54
Алтай поэттер Пушкинди кө- чүрөт	54
Такталган жолло....	55
Мен алтайлап бичийдим	56
«Кискелер ле чычкандар бо- луп...»	57
Жамыркактарга	58
Ижемји	58
Эмди мен жылкычы эмезим. . .	58
Удаза да — ундылбаган үлгөр. .	59
Түнде ле түштө	60

ЈУРУМ. КИЖИ. ЧАК

Оору јерибис онтуулу корчойот .	61
«Алтай кижі эжигин...»	62
Каргышту түштер	62
Албатым. Төрөлим. Јүрүмим....	64
Крымдагы ал-санаа	64
Очыраттар	65
Кара бөрүлер	66
Чуй өрө танктар чубажат	67
«Алтайлар ортодо министр јок...»	68
Эки сөөксалгыш	69
Орден	70
«Менин кичү де уулым...»	70
«Јаан телекей үстинде...»	70

Латыш поэт Марис Чаклайс	
Алтайдан атанар алдында оны	
үдежип айткан сөс...	71
Бис — өткөн жуунын балдары . . .	73
Төр бажында кижиге	74
Папоротник-чилгем	78
Кижиге	80
Коран	84
Тоньюкүктин кереези	85
Галилей	87
Сократ	88
Максимилиан Волошин	91
Таиахтын күлүмжизи	92
Поэттер ле кушкартар	94
Менин үлгерим мени өлтүрөр . . .	95
Койчынын өлүмү	96
Эки карындаш Заволокиндер . . .	97
Бистин туранын пенсионерлери . .	97

КОЖОНҒ АЙДЫП БЕРЕИИН

Жаңы жылдын кожоңы	99
Жараш кыстар	99
Баштапкы сүйүш керегинде кунук- чал кожоң	101
Эре-Чуй жаар эригип учкан кжоң	101
Сенин көстөрүң	103
Карузыштын эки кожоңы	
1. Кыстын кожоңду самаразы . .	103
2. Уулдын самара-кжоңы . . .	104
Борис Укачин: — Балдарга Табышкакту үлгерлер: —	
таплагар	105
Экинчи кебер табышкактар . . .	106
Үчинчи кебер табышкактар . . .	108

Жаратпас жакарулар	109
Эмди ойто үлгерлер	112
Элигештер	113
Билдим, билдим, биле-чок	115

ОИЫН БИЛБЕС ТАҢМАНЫ

ОИЫНГА ШЫЛТАЙ АЙДАЛЫК

Буфетте	115
Бичик садар магазинде	119
Кул	121

ТУУЖЫЛАР

Чынгыс-каанның энези (Н. К. Рерихтин база ла «Чынгыс-каанның энези» деп адалган журугына көрүп, ол керегинде жүзүн санаалар сананып, туужы бичиирге умзанганы...)	122
Сен орус эмезин	130
Камнын бажы (Албатынын кепкуучындары аайынча бичиген туужы-мүргүл)	134
Түнде түнүрлер түнкүлдейт	136
Төөлөстөрдин төс туузы	
Абаган-Бажы Ак тайгага ла төөлөс көлгө баштанган экинчи мүргүл	139
Төөлөстөрдин төс камы	
Капшагай камнын бажы	140
Арутанып, одырган одыма баштанган калганчы мүргүл	162
Кадын-ГЭС керегинде каткылу ла өчөлгөндү чөрчөк	164

УКАЧИН БОРИС УКАЧИНОВИЧ

ПРОГНОЗ ПОГОДЫ

Стихи и поэмы

На алтайском языке

Редактор Б. Ч. Телесов

Художественный редактор В. И. Ортоңулова

Технический редактор Е. К. Манышева

Корректор А. К. Торбокова

Сдано в набор 03.02. 93. Подписано в печать
20.09. 93. Формат 70×90¹/₃₂. Бумага офс.
кн.-журн. Гарнитура школьная. Печать офсет.
Усл. п. л. 6,43. Уч.-изд. л. 6,6. Тираж 1000.

Горно-Алтайское республиканское книжное изда-
тельство «Юч-Сюмер», 659700 г. Горно-Алтайск,
ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская рес-
публиканская типография, пр. Коммунистичес-
кий, 35.

400

Горно-Алтайск · 1993